SLOVENSKÁ REČ

MESAČNÍK PRE ZÁUJMY SPISOVNÉHO JAZYKA

ROČNÍK DEVIATY

2—3

OKTÓBER—NOVEMBER 1941

REDIGUJE ANTON JÁNOŠÍK S JOZEFOM ŠKULTÉTYM

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ

SLOVENSKÁ REČ

vychádza mesačne okrem júla a augusta.
Vydáva Matica slovenská.
Rediguje Anton Jánošík s Jozefom Škultétym.
Predplatné 30 Ks na rok.
Redakcia a administrácia v Turčianskom Svätom Martine.

OBSAH

Strana

Štefan Peciar: Slovenské ä nie je samostatnou fonémou . 33

Ján Stanislav: Zo slovenských miestnych názvov. (Ostrihom 42. Močenok 44.) 41

Z právnej terminologie

—tri—: „Odkaz na porad práva" 46

Jozef Liška: Rozriešime si otázku pôvodu východnej slovenčiny? (Pokračovanie.) 48

Výskum slovenčiny

Michal Koperdan: Deverbatíva na *-ci, -cia, -cie,* (*-ci, -ca, -ce*) v spišskom nárečí 58

Anton Jánošík: Návrhy na zmenu úradného názvu obce. (Čierna Lihota — úradne Čierna Lehota 62. Dubov Diel — úradne Dubodiel 63.) (Dokončenie.) . . 62

J. Martinka: Cudzie názvy záhradných rastlín. Názvy odrôd kapusty 66

Slovenské slová

Samo Mazúr: Dol 67

Jozef Barát: Pravidlá slovenského pravopisu a prax. Začiatočné písmená. (Pokračovanie.) 68

Štefan Sobolovský: Fonetický rozbor laterálnych konsonantov *l, ľ* a palatalizovaného *ľ*. (Dokončenie.) . . 71

Ed. Sahliger: Hospodárska jazykoveda na Slovensku. (Podstata a význam.) (Úvod 80. Hospodárska jazykoveda 80. Jazyk slovenský ako jazyk hospodársky a hlavné požiadavky pri jeho tvorení 85.) (Pokračovanie.) . 87

(Pokračovanie na strane 3 obálky).

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK IX.
ČÍSLO 2.—3.

Štefan Peciar:

SLOVENSKÉ Ä NIE JE SAMOSTATNOU FONÉMOU.*

I. Všetky zvuky alebo, ako sa obyčajne hovorí, hlásky každého artikulovaného jazykového prejavu majú dvojakú stránku: foneticko-akustickú (zvukovo-sluchovú) a psychologickú. Dva zvuky, ktoré sú so stránky foneticko-akustickej rozdielne, nemusia byť a často nebývajú rozdielne so stránky psychologickej, t. j. v chápaní ich významu v celej hláskovej sústave hovoriaceho. Vtedy hovoríme o dvoch (pravdaže, i viacerých) druhoch výslovnosti (tzv. fonetických realizáciách) jednej samostatnej hlásky (tzv. fonémy).

Napr. samohláska *i* sa vyslovuje v slovenčine (aj v iných jazykoch) trochu ináč po *m* než po *k*, povedzme, v slovách ako *milí* (= milý), *mišo* (= Mišo) proti *kislí* (= kyslý), *kívnuť* (= kývnuť) ap. A podobne aj spoluhláska *k* v uvedených slovách *kislí*, *kívnuť*, t. j. pred *i*, vyslovuje sa ináč než napr. v slovách *kus*, *kupec* ap., t. j. pred *u*. Tento rozdiel vo výslovnosti, pravda, väčšina ľudí nepočuje, ale možno ho zistiť presnými prístrojmi alebo pokusmi s umelým podnebím. Ale pri tomto rozdiele vo výslovnosti nikomu nepríde na um pokladať *k* pred *i* za inú samostatnú hlásku, než je *k* pred *u*. V slovenčine máme len jednu fonému *k*, hoci sa ona môže vysloviť niekoľkorakým spôsobom. To isté platí aj o samohláske *i*.

Trochu složitejší prípad nastane, ak obidva druhy výslovnosti[1] (fonetické varianty) jednej fonémy môžeme sluchom dobre rozoznať. Tu sa veľmi často stáva, že pokladáme fonetický variant jednej fonémy za úplne inú fonému, ktorá, pravda, v jazyku ináč existuje, ba môže sa stať, že tento fonetický variant

---

* Prednesené dňa 17. decembra 1941 na debatnej schôdzke Slovenskej jazykovednej spoločnosti v Bratislave.

[1] Niekedy možno sluchom rozoznať aj viac druhov výslovnosti jednej fonémy (napr. tri).

pokladáme za úplne samostatnú fonému. Napr. spoluhláska *v* sa v mnohých slovenských nárečiach, aj v spisovnej slovenčine vyslovuje v istých polohách ako bilabiálne *u̯*, podobné samohláske *u* (napr. v slovách *prau̯da, kriu̯da, sliu̯ka, dieu̯ka* ap.). Mnohí pokladajú toto *u̯* neprávom za samohlásku *u* a píšu napr. *prauda, ďieuka* ap. V skutočnosti je to stále spoluhláska *v*, respektíve jej osobitná výslovnosť.

Niekedy môže mať dvojakosť fonémy čo do výslovnosti veľmi vážne následky v pravopise, ktoré sú tým škodlivejšie, že ustálený pravopis sa často drží cez niekoľko generácií, a čo je horšie, že pravopis, t. j. písaný obraz jazyka, máva vplyv nielen na výslovnosť, ale aj na vedecké názory o jazyku, jeho stavbe a jeho vývoji.

II. Zastavme sa teraz pri slovenskej litere *ä*. Vieme, že sa samohláska *ä* pokladala skoro od samých začiatkov spisovnej slovenčiny[2] za samostatnú fonému a že sa tento názor po počiatočných pochybnostiach ustálil aj v modernej štrukturálnej jazykovede[3]. Roman Jakobson[4] dôvodil: pretože *ä* má v slovenčine[5] rozlišovaciu funkciu proti *a* (porov. slová *mak* a *mäk*-kí), treba *ä* pokladať za samostatnú fonému, ktorá v sústave slovenských samohlások stojí v protiklade k *a*.

Aká je vlastne samohlásková sústava spisovnej slovenčiny? V tom type výslovnosti, v ktorom niet samohláska *ä*, je vždy predná samohláska v protiklade k samohláske zadnej, teda *i* proti *u*, *e* proti *o*. Prostredná samohláska *a* nemá v smere vodorovnom protikladu. Schematicky je obraz slovenských samohlások v type bez *ä* takto:

u i
o e
a

Mnoho slov líši sa teda vo zvukovom obraze len tým, že napr. miesto *i* majú *u* (napr.: *žila* — *žula, riža* — *ruža, síkať* — *súkať, síce* — *súce, šiški* — [po]*šuški* atď.), alebo že miesto *e* majú *o*

---

[2] Ľudovít Štúr samohlásku *ä* vo svojom systéme ešte nemal. Porov. o tom v štúdii Ľ. Nováka *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny*, Slavia XI (1932), najmä na str. 92 n.

[3] Porov. napr. J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Turč. Sv. Martin 1932, str. 164—5.

[4] *Z fonologie spisovné slovenštiny*, Slovenská miscellanea, Bratislava 1931, str. 155 n. (Pri debate po prednesení cit. článku. Porov. o tom J. Stanislav, l. c.)

[5] Jakobsonovi išlo o spisovnú slovenčinu.

(napr.: *bedovať* — *bodovať*, *beχ* [= beh] — *boχ* [= Boh], *belieť* — *bolieť*, *belo* [= Belo] — *bolo*, *herec* — *horec*, *kepeň* — *kopeň*, *rečník* — *ročník* atď.)

Pre samohláskovú sústavu toho typu slovenskej výslovnosti, v ktorom je samohláska *ä*, predpokladá sa toto rozloženie samohláskovej sústavy:[6]

u i
o e
a ä

Samohláska *ä*, ako sme už spomenuli, je teda pokladaná za samostatnú fonému, ktorá stojí proti *a* v smere vodorovnom a proti *e* v smere svislom. Hľadajme teda dvojice slov, ktoré by sa navzájom líšily len samohláskou *ä*! Jakobson uviedol len dvojicu *mak* — *mäkký* (porov. vyššie). J. Stanislav[7] pridal k tejto jedinej dvojici štyri iné z liptovských nárečí, respektíve z niektorých častí týchto nárečí. Ale v týchto Stanislavových štyroch dvojiciach nejde o protiklad *a* — *ä* ako u Jakobsona, lež o protiklad *e* — *ä*. Sú to tieto dvojice: *najmä* — *najme*, *Vŕbä* (dedina v strednom Liptove) — *vŕbe*, *sväti* (= svätý vo výslovnosti obyvateľov Štrby, kde niet dlhých samohlások) — *sveti* (= nom.-ak. svety) a *käť* (gen. *käďe*) — *keť* (= keď, spojka).[8] Ani mne, ani nikomu inému sa nepodarilo, ani nepodarí nájsť iné podobné dvojice. Akže sa teda samohláska *ä* vyskytuje v spisovnej slovenčine veľmi zriedka[9], ešte zriedkavejší, skoro nulový je proti ostatným slovenským samohláskam jej výskyt v takých polohách, kde by mohla mať rozlišovaciu funkciu. Vo fonologii sa tomuto zjavu hovorí malé fonologické zaťaženie fonémy. Ale spomenuté až podozrive malé „fonologické zaťaženie" samohlásky *ä* v sústave slovenských samohlások vzbudzuje v nás mimovoľnú otázku, či *ä* vôbec je v slovenčine samostatnou fonémou.

Pozrime sa najprv na citované dvojice, v ktorých *ä* podľa tradovaného názoru má fonologickú funkciu. Keby *ä* nebolo samostatnou fonémou, vznikala by v takých prípadoch akási f o-

---

[6] Jakobson, l. c., str. 158.

[7] *Liptovské nárečia*, str. 164.

[8] Hoci táto posledná dvojica *käť* — *keť* je takého istého druhu ako všetky predchádzajúce a hoci pre ňu platí všetko, čo povieme o ostatných dvojiciach aj o samohláske *ä* vôbec, nebudeme sa ňou zaoberať, pretože tu ide o nárečovú výslovnosť samohlásky *ä* po *k* ~ v našom prípade o výslovnosť z N. Boce — a táto výslovnosť sa v správnej slovenskej výslovnosti nepripúšťa, ani sa v písme neoznačuje. Nám tu ide predovšetkým o spisovný jazyk a o jeho pravopis.

[9] Ľ. Novák, l. c., str. 96, napočítal 21 základných slov, v ktorých je *ä*.

nologická homonymia[10], fonologická (nie významová) rovnoznačnosť, ak tohto termínu smieme použiť. Pretože jazyk, ako je známe[11], usiłuje sa homonymiu odstrániť, možno teoreticky urobiť dva predpoklady: alebo je *ä* proti *a* (resp. *e*) samostatnou fonémou a potom nevzniká homonymia, takže jazyk nepotrebuje nič odstraňovať, alebo *ä* nie je samostatnou fonémou a potom homonymia vzniká a jazyk hľadá možnosti, ako sa jej zbaviť.

Lenže dvojica *mak* — *mäkký* nám tu vôbec nepomôže, lebo v skutočnosti nikdy nemôže dôjsť k homonymii medzi tvarmi subst. *mak* a tvarmi adj. *mäkký*, keďže sú odlišné nielen koncovky týchto dvoch slov, ale aj ich kmene, a to aj bez ohľadu na *ä* (porov. *mak-/mäkk-*).

A naozaj ani v nárečiach, v ktorých sa vyslovuje *makkí* (alebo *makí*) s *a*, nebadať nijakú snahu po vyhýbaní niektorému členu tejto dvojice, čo by isto nastalo, keby išlo o úplnú[12] homonymiu. Mohly by nám teda byť nárečia s výslovnosťou *makkí* pri dvojici *mak* — *makkí* nepriamym svedectvom, že ani v nárečiach s výslovnosťou *ä* nemá v dvojici *mak* — *mäkkí* rozlišovaciu funkciu samohláska *ä* proti *a*, lež ju má *kk* (vlastne dlhé *k*) proti *k*. Inými slovami: dvojica *mak* — *mäkký* nedokazuje presvedčive sama osebe — keby nebolo iných okolností, o ktorých sa zmienime v kap. III. —, že *ä* v slove *mäkký* je iná fonéma než *a* v slove *mak*.

Pri ostatných dvojiciach *najmä* — *najme*, *Vŕbä* — *vŕbe*, *sväti* (= svätý) — *sveti* (= svety) vidno už na prvý pohľad, že by pri výslovnosti *e* miesto *ä* zasa nešlo o úplnú homonymiu, lebo protiklad *ä* — *e* vyskytuje sa tu alebo v rôznych čiastkach slova alebo v rôznych tvaroch dvoch slov, ktoré v shodných tvaroch nie sú homonymné[13]. Pri výslovnosti *e* miesto *ä* znela by

[10] Homonymiou sa obyčajne myslí len fonetická homonymia. Keďže však každá fonologická homonymia má možnosť stať sa fonetickými hláskoslovnými zmenami, napr. splynutím dvoch variantov jednej fonémy v jeden zvuk, skutočnou homonymiou fonetickou (v našom prípade napr. dvojica *najmä* — *najme* sa stáva foneticky homonymnou v tých nárečiach, v ktorých ä splynulo s e), pre túto možnosť, myslím, nie je prenáhlené tvrdiť, že fonologická homonymia je v jazykovom povedomí to isté, čo homonymia fonetická, ktorá, pravda, súčasne musí byť homonymiou fonologickou.

[11] B. Trnka, *O homonymii, její therapii a profylaxi*, Chlumského číslo ČMF, 1931, str. 141 n.

[12] B. Trnka, l. c., str. 142.

[13] Pritom dvojica *sväti* (s krátkym *i*) — *sveti* týka sa len tých nárečí, ktoré nemajú dlhých samohlások. Spisovného jazyka by sa mohla týkať len dvojica tvarov *sveťov* (gen. pl.) — *sväťou* (inštr. sg.), pri ktorej zasa nejde o úplnú homonymiu.

teda rovnako s príslovkou *najme* (= spis. najmä) len 3. os. sg. slovesa *najať*, nie však jeho ostatné tvary; nom. *Vŕbe* (= Vŕbä) bol by homonymný len s dat.-lok. sg. subst. *vŕba* a inštr. sg. adj. svätá — *svetou* znel by rovnako len s gen. pl. subst. *svet*. V nárečiach, ktoré nepoznajú *ä*, tieto homonymy aj skutočne existujú[14] a jazyk ich dobre znáša, ako aj mnohé iné neúplné homonymie (napr. *hradou* — *hradov*, *byť* — *biť* atď.). Okrem toho v dvojici *najmä* — *najme* ide o zdanlivý protiklad *ä* — *e* v rôznych čiastkach slova: *na|jmä* (koreň) — *na|j|m|e* (prípona).

Ani tieto tri dvojice nedokazujú teda, že by *ä* a *e* boly dve rôzne fonémy.

A tak názor, že *ä* je v slovenčine samostatnou fonémou, stojacou v protiklade jednak k *a*, jednak k *e*, je týmto otrasený.

Naproti tomu sa nám podarilo nájsť niekoľko dôkazov o tom, že *ä* v nárečiach, v ktorých sa vyskytuje po perniciach *p*, *b*, *m*, po labiodentále *v* a po *k*, *g* aj *χ* (= pravopis. *ch*), a tým skôr v spisovnom jazyku, v ktorom sa výskyt *ä* úplne umele, vplyvom nesprávnych jazykových teórií minulého storočia obmedzuje, nie je samostatnou fonémou, lež iba obmenou výslovnosti (fonetickým variantom) samohlásky *e*.

III. Je známe, že *ä* sa vyskytuje len v niekoľkých slovách po istých spoluhláskach (porov. vyššie) a je dnes dokázané — to je však menej známe —, že všetky spoluhlásky pred *ä* sú zmäkčené, palatalizované[15]. Pretože sa palatalizované *p'* *b'*, *m'*, *v'*, *k'*, *g'*, *χ'* vyskytujú v slovenčine, respektíve v jej nárečiach práve len pred *ä* a pretože, ako sme spomenuli, pred *ä* sú spoluhlásky vždy viac alebo menej palatalizované, je zrejmé, že *ä* je závislé od palatálnosti predchádzajúcich spoluhlások, ale súčasne aj palatálnosť spoluhlások je závislá od nasledujúceho *ä*.

Teoreticky tu možno predpokladať štyri prípady:

A) palatalizované spoluhlásky aj *ä* sú samostatnými fonémami,

B) *ä* je samostatnou fonémou a predchádzajúce palatalizované spoluhlásky fonetickými variantami príbuzných spoluhlások nepalatalizovaných,

C) palatalizované spoluhlásky sú samostatnými fonémami a *ä* je fonetický variant nejakej inej samohlásky,

---

[14] Ide len o dvojice *najmä—najme* a *svätou—svetov*, lebo *Vŕbä* je miestne meno, známe len v malej čiastke Liptova.

[15] J. Stanislav, l. c., str. 149, 154, 156 a i.

D) ani *ä* ani predchádzajúce palatalizované spoluhlásky nie sú samostatnými fonémami, lež len fonetickými variantami iných foném, navzájom od seba závislými.

Keby palatalizované *p'*, *b'*, *m'*, *v'*, *k'*, *g'*, *χ'* boly proti nepalatalizovaným *p*, *b*, *m*, *v* *k*, *g*, *χ* samostatnými fonémami, mali by sme v slovenčine dvojice slov, ktoré by sa navzájom líšily práve len protikladom *p* — *p'*, *b* — *b'* ap. (napr. *malý* — **m'alý*, *mokrý* — **m'okrý*, *von* — **v'on*). Nič takého však slovenčina nepozná. Padá teda možnosť A a C.

Pri rozbore dvojíc slov, ktoré sa doteraz uvádzaly ako dôkaz, že *ä* je v slovenčine samostatnou fonémou, videli sme, že sa nenájde ani jediná presvedčujúca dvojica, ktorá by tento názor presvedčive potvrdila.

Zostáva teda len štvrtá možnosť (D), že ani *ä*, ani predchádzajúce palatalizované spoluhlásky nie sú samostatnými fonémami.

Kým tento názor, pokiaľ sa týka palatalizovaných spoluhlások *p'*, *b'*, *m'*, *v'*, *k'*, *g'*, *χ'*, je aspoň mlčky všeobecne prijímaný[16], treba ho pre *ä* ešte len dokázať. A to je práve cieľom našej štúdie.

Je vôbec teoreticky možné, aby fonetický variant nejakej fonémy (nie teda fonéma sama) rozhodoval o foneticko-akustickej stránke čiže o výslovnosti nejakej inej fonémy, hoci je táto fonéma v bezprostrednom susedstve onoho variantu? Je možné, aby „len" fonetický variant rozhodoval o existencii istého variantu inej fonémy? Nemajú toto právo vo zvukových sústavách jazykov azda len fonémy samy, nie však ich fonetické varianty?

Odpoveď na tieto otázky nám dáva experimentálna fonetika. Už vyššie sme sa zmienili o tom, že napr. *i* po pernici *m* sa vyslovuje ináč než po veláre *k*. A zasa velára *k* sa vyslovuje pred *i* ináč než napr. pred *u*. Ak teda výslovnosť fonémy *i* po spoluhláske *k* pokladáme za fonetický variant i_1 a výslovnosť tej istej fonémy vo všetkých ostatných polohách za fonetický variant i_2 a podobne výslovnosť fonémy *k* pred *i* za fonetický variant k_1 a výslovnosť vo všetkých ostatných polohách za variant k_2, môžeme sa opovážiť tvrdiť, že práve fonetický variant istej fonémy (teda nie fonéma sama) rozhoduje o výslovnosti (fonetickej realizácii) susedných foném, pričom je tu vzájomná závislosť.

[16] Nikto doteraz netvrdil opak.

V našom prípade variant i_1 nikdy sa nemôže vyskytnúť v inej polohe než po k_1 a variant k_1 nenájdeme nikde inde než zasa pred i_1.

Aplikujme toto pravidlo na samohlásku *ä* a pokladajme ju — najprv aspoň teoreticky — za fonetický variant nejakej inej, neznámej samohlásky. Pre matematické zjednodušenie ostaňme pri polohe *ä*, povedzme, po *m*. Vieme už, že *m* je pred *ä* vždy palatalizované a že sa naopak palatalizované *m'* nevyskytuje v inej polohe než pred *ä*. Označme palatalizované *m'* algebraicky — m_1, nepalatálnu výslovnosť *m* označme m_2. Ak neznámu fonému, ktorej fonetickým variantom je samohláska *ä*, označíme *x*, treba *ä* označiť znamienkom x_1 a fonetický variant fonémy *x*, ktorý sa vyskytuje vo všetkých polohách okrem jedinej, kde je *ä*, bude x_2. Neznámou je pre nás teda vlastne len toto x_2. Teoreticky by to mohla byť každá samohláska, ktorá sa vôbec v slovenskej samohláskovej sústave vyskytuje, okrem *a*. Zo známych fonologických dôvodov môže však táto neznáma byť len *e* alebo *a*, lebo len s týmito samohláskami je *ä* foneticko-akusticky aj fonologicky príbuzné.

Niekoľko dôvodov hovorí za to, že *ä* je v stredoslovenských nárečiach, kde sa vyskytuje po *p'*, *b'*, *m'*, *v'*, *k'*, *g'*, *χ'*, fonetickým variantom fonémy *e*, nie fonetickým variantom *a*:

1. *ä* nemôže byť fonetickým variantom fonémy *a*, lebo kvantitatívne alternácie *ä* sa neshodujú s kvantitatívnymi alternáciami fonémy *a*. To jest fonéma *a* môže alternovať nielen s dvojhláskou *ia*, ale aj s dlhým *á*, napr.: *časy* — *čias*, *Chynorany* — *Chynorian*, *voňať* — *voniam* atď., ale aj *dať* — *dávam*, *vstať* — *vstávam*, *krava* — *kráv* atď. Naproti tomu *ä* nealternuje nikdy s dlhým *á*, ale len s *ia* (*päť* — *piaty*, *svätiť* — *sviatok* ap.).

2. *ä* je fonetickým variantom fonémy *e*, lebo v mnohých nárečiach, kde sa *ä* v známej nám už polohe[17] vyskytuje, je známa nielen stará, zmechanizovaná alternácia *ä/ia* (porov. vyššie), ale aj novšia, celkom živá alternácia *ä/ie*, teda tá istá alternácia, ktorú poznáme pri foneme *e* (napr. *letieť* — *lietať*, *žena* — *žien*, *pero* — *pier* ap.). J. Stanislav uvádza z liptovských nárečí[18] niekoľko príkladov, v ktorých ide o alternáciu *ä* — *ie*, napr. *päta* — *piet*, *mäso* — *mies*, *rukovietka* popri *ru-*

---

[17] Pravdaže, nielen v tzv. vybraných slovách, ako je to celkom protismyselne v spisovnej slovenčine.

[18] L. c., str. 158 a 159.

kovetka alebo *rukoviatka* (k *rukoväť*), *posvätiť* — *posviecať*, *posviecka*, *gäti* — *gietjgiat*, *do Stankovien* (k *Stankovány*). Nepochybujem, že počet príkladov na túto alternáciu bude možné ďalším výskumom nárečí rozmnožiť.

A keďže je v slovenčine známa aj alternácia *e* — *ia* (napr. *lejem* — *liať*, *hrejem* — *hriať*, *sejem* — *siať* ap.), t. j. podobná alternácia ako pri *ä* — *ia*, nijaký fonologický dôvod nám neprekáža, aby sme *ä* nepokladali za fonetický variant fonémy *e*.

Konečne aj tretia alternácia, ktorá sa vyskytuje pri foneme *e*, t. j. striedanie *e* — *í*, je známa aj v tých prípadoch, kde sa dnes píše *ä*; napr.: *omäť* — *ominať*, *zapäť* — *zapínať*, pričom na veci nič nemení, že striedanie *e* — *í* je v iných tvaroch (napr. *trpel* — *trpím*, *horelo* — *horí* ap.) než spomenuté striedanie *ä* — *í*.

Slovenčina pozná síce ešte kvalitatívnu alternáciu *e* — *o* (*veďiem* — *vodím*, *ňesiem* — *nosím*), ale toto je už alternácia neproduktívna, pozostatok psl. systému alternácií, takže o nej netreba uvažovať, hoci sa opäť vyskytuje aj pri *ä* (porov. *pripäť* — *prípona*).

3. Že *ä* je ozaj fonetickým variantom fonémy *e*, o tom nám podávajú nepriamy dôkaz tie nárečia, v ktorých síce *ä* kedysi nepochybne bolo, ale časom sa zmenilo na *e*. Keď zanikla palatálnosť spoluhlások, po ktorých sa *ä* vyslovovalo, stratila tým výslovnosť *ä* raison d'être a splynula so základnou výslovnosťou svojej fonémy, t. j. s *e*. Taký istý vývoj treba predpokladať aj pre nárečia, v ktorých sa *ä* doteraz vyslovuje a v ktorých pozorovať tendenciu k zániku palatálnosti spoluhlások *p'*, *b'*, *m'*, *v'*, *k'*, *g'*, *χ'*.

V tých nárečiach totiž, ktoré už ani po *p*, *b*, *m*, *v*, *k*, *g*, *χ* nemajú *ä*, ale majú miesto neho *e*, vidieť tú istú živú alternáciu *e* (< *ä*) — *ję*, ktorá nám je už známa z nárečí s výslovnosťou *ä*. Napr. v nárečí b á n o v s k o m (ja poznám nárečie z okolia Chynorian) je gen. pl. od *peta* (= päta) vždy *pję̨t*, gen. pl. od *meso* (= mäso) je vždy *mję̨s*, veľmi často počuť slová *posvję̨cka*, *visvję̨cka*, *posvję̨cať*, *visvję̨cať* (k *svätiť*), od starších ľudí mi je známy výraz *pemję̨tka* (= pamiatka, k *pamäť*), gen. pl. miestnych mien *Ribeni* (= úr. Rybany), *Chlbeny* (= Chlbany) zneje u staršej generácie len *Ribien*, *Chlbien*. Pretože sa dá pozorovať, ako u mladšej generácie tvary s *ję* vplyvom školy miznú a sú nahradzované tvarmi s *ja*, a naopak staršia generácia ne-

pozná tvary s *ja*, môžeme predpokladať, že alternácia *e* (< *ä*) — *je* je veľmi stará a že siaha až do doby, keď sa ešte v nárečí bánovskom vyslovovalo *ä*.

4. Podobný fonetický zjav, ako je výslovnosť *ä* s predchádzajúcimi palatalizovanými spoluhláskami, som pozoroval a ešte ho podrobne preskúmam v nárečí okolo Prievidze (mám zápisy z Kanianky), kde je ešte doteraz zachované aj *ä*. V *l*-ovom príčastí, pri ktorom je v slovenských nárečiach náklonnosť rozširovať i labializovať samohlásky pred koncovým *-u̯* < *-ł* < *-l*, zaznieva v nárečí Kanianky pri slovesách na *-iť* (*robiť*, *piť*, *biť*) akési *ö*, pred ktorým sú labiály vždy palatalizované, teda *rob'öu̯*// *robeu̯*, *robela*, *p öu̯*// *peu̯*// *piu̯*. Paralely *robeu̯*, *robela*, *peu̯* ukazujú tu jasne, že pri výslovnosti *rob'öu̯*, *p'öu̯* ide o fonetický variant samohlásky *e*.

IV. Pri takomto stave vecí nemôže byť ani reči o tzv. štvoruholníkovom systéme vokalizmu tých slovenských nárečí, ktoré boly vzaté za základ spisovnej slovenčiny. Spomínané nárečia majú samohláskový systém trojuholníkový, v ktorom jeden člen (*e*) môže mať výrazný fonetický variant *ä*.

Schéma je táto:

u i
o e(ä)
a

V spisovnej slovenčine je teda štvoruholníkový samohláskový systém úplne umelý a je reprezentovaný iba písmom, nie však výslovnosťou, pretože väčšina Slovákov vyslovuje len *e* a tí, ktorí *ä* poznajú, vyslovujú ho v istých polohách iba ako fonetický variant fonémy *e*.

Ján Stanislav:

ZO SLOVENSKÝCH MIESTNYCH NÁZVOV.

Širšie vrstvy inteligencie veľmi často sa pýtajú, ako vznikol niektorý názov dediny, mesta ap. Niekedy je vysvetlenie veľmi ľahké a jasné, ale dakedy veľmi ťažké. Podávame tu niekoľko príkladov.

Ostrihom, maď. Esztergom, nem. Gran: *Strigonium, strigoniensis* najstaršie kroniky od pol. XI. stor. (Mon. Strig. I, 30 a nasl.), *Estrigun* (Odo de Diogilo na r. 1147, MG., XXVI, 62, cituje Schünemann, Ung. Jahrb. VII, 178), ... sancte *stigranensis* (sic) ecclesie ... minister ..., in parrochia *stigranensi* ..., in *stigranensi* suburbio 1156 (Mon. Strig. I, 107—108). Staročesky: Potom knyez brzyeczyslaw uherskeho krale boyem pobyawalem *strzyehomy* doby Dal. C. hl. XLV. (Mourek str. 88a), t. j. začiatok XIV. stor., v inom rukopise: kněz *Ostřehoma* dobyl.

Ostřihom má Přibík Pulkava z Radenína (92: cit. Schünemann) v 2. pol. XIV. stor. Schünemann uvádza aj srbch. názov pre Ostrihom: *Ostrogon:* ide Šaitanъ Ibrainъ paša podъ *Ostrogonъ* L. 86 (Daničić, Rječ. II, 241), v liste kapitána Mustafu z Pešti kapitánovi ostrihomskému Petrovi z 24. dec. 1536; kapitanu *ostrogoskomu* Petru; *ostrogoskoomu* kapitanu Petru (Mon. Serb. 552,553), *Ostrogonъ* r. 1685 (Šafárik, Památky, Praha 1870, str. 87). Miklosich (Lex. Paleosl.-Gr.-Lat. 522) uvádza *Ostrigomъ* Prol.-Men.-Vuk., *ostrigomъskъ* Men.-Vuk. Z Dubrovníka uvádza Schünemann (str. 178): Archiepiscopus *Ostrogoniensis* 1438 (Gelcich, Rag.). Z tureckých prameňov má Schünemann (str. 179): *Usturgun, Usturgan, Usturgum, Isturgum* (odkazy u Schünemanna). Najstaršia maďarská forma je *Estrigun* (MG., XXVI, 62, cituje Schünemann).

Nemecký názov: *Grane* 1172, 1289 (Oesterley, Wb.), *Grana* 1042 (ib.) a na r. 1173 Arnoldus Lubecensis ap. Leibnitz Scr. rer. Brunsv. II, 631 (MonStrig. I, 121), *Gran* ib. 677 na r. 1189 (MonStrig. I, 138). Tieto príklady sú aj u Schünemanna (str. 178) a u Melicha (HMg, 375).

Etym.: **Strěgom* > **Strěhom*. Pôvodne to bolo osobné meno s koreňom *strěg-* ‚striezť, strežiem' a sufixom *-om*, ku ktorému sa azda ešte bol pripojil sufix *-jь*. K sufixu *-om* porov. poľ. *Radom* a tiež *Postąpim*, čes. *Kouřim* (A Brückner, AfslPh. XLI, 1927, 299, viac Kozierowski, SO. VIII, 358). Konrad Schünemann, ktorý sa podrobnejšie zaoberal týmto názvom (Esztergom, der ungarische Name der Stadt Gran. Ung. Jahrb. VII, 178—181), vychodil z latinskej formy a predpokladal **Strigon*, **Strěgon* a uvádzal ich do súvislosti s os. m. *Strěg, Strěgan, Strěgoni, Stregona* (odkazuje na Wenzla

XI, str. 282, t. j. ÁÚO.). Koncové *-m* pokladá za maďarskú hláskoslovnú zmenu. Najstarší maďarský doklad tejto zmeny, pravda, ešte by nemal. Podľa toho aj staročeskú formu *Stěhom* pokladá za prevzatie z maďarčiny a to neskoré, t. j. po zmene *g* > *h*. Prvá časť jeho výkladu je iste správna, t. j. tento názov súvisí s menami *Střěg* ap. Druhá časť výkladu, t. j. o zmene koncovej spoluhlásky, je nesprávna. Tu máme slovanský proces zamieňania sufixu *-om* sufixom *-on*; oba tieto sufixy žily v tom istom mene popri sebe. Najlepším svedectvom toho sú doklady z poľštiny. Tu *Strzegom* sa zamieňa tvarom *Strzegon: Stregom* 1242, *Strigun* 1277, *Strigon* 1353, *Stregan* 1364, *Strygon* 1369 (Kozierowski, Pierwotne osiedlenie pogranicza wielkopolsko-śląskiego. SO. VIII, 286). Tento zjav je aj pri iných menách: *Radzimia*: *Radzina* 1406, *Radzimya* 1554 (ib. 285), *Stradom*: in *Stradano* 1310, *Siradom* 1666—67 (ib. 286). Je aj *Strzegoń*: *Stregoni* 1150, *Ztrigoni* 1155 (ib. 286).

Z tohoto vidíme, že v slovenčine jestvovaly dve formy tohoto názvu popri sebe: **Střěgom-/*Střěgon-*. Niet tu teda maďarskej zmeny a staročeský názov *Stěhom* nie je prevzatý z maď., ale je to slovenský tvar, pravdaže, s českým *ř*. Zo staroslovenského tvaru pred zmenou *g* > *h* vzniklo celkom pravidelne maď. tvar *Esztergom*, v ktorom *Eszter-* je celkom normálne za slovan. *Strě-* (porov. aj u Horgera, MNy. XVII, 81). Najstarší maďarský doklad *Estrigun*, ako hovorí aj Schünemann, zodpovedá presne latinskej forme. To je tiež charakteristické!

Je tu teraz otázka začiatočného *O-* v dnešnej slovenčine a už v inom rukopise Dalimila v stč. Je tiež otázka *-i-*. Forma *Ostrihom* sa pokladá za prevzatú z maďarčiny (Schünemann 181).

O- máme mýlnou dekompozíciou zo spojenia *Vo Strihome*. Takéto prípady sú známe. Na Slovensku máme napr. *Obsolovce* miesto *Psolovce* zo spojenia *Vo Psolovciach* (*b* sa tu píše asociáciou s predponou *ob-*, s ktorou inak nemá nič spoločného), *Obdokovce* zo spojenia *Vo Bdokovciach* miesto *Bdokovce*. Porov. čes. *Ervenice* miesto *Rvenice* (*Ve Rvenicích*), ba aj *Velhotice* miesto *Lhotice*, rus. *Opskov* (ľudové) za *Pskov* (ústne podľa p. doc. Dr. A. Isačenka).

Vokál *-i-* nie je nijakým problémom, lebo v slovenských dialektoch (Nitrianska stol. atď.) býva *i* za *ě*. Pôsobí tu možno aj

asociácia s adj. *ostrý*, ale azda už len sekundárne; naozaj naši inteligenti si myslia, že je tu toto adjektívum. To pozorujeme v srbch. dokladoch.

V tomto názve máme znamenitý príspevok k historickému hláskosloviu. Je tu približne datované *i* za *ě* a máme tu jasné svedectvo, že *o* za ъ je starý zjav a nie azda nejaká novšia asimilácia ap. Toto *o* za ъ ukazuje, že *Ostrihom* ležal na oblasti stredoslovenského dialektu, čo je aj geograficky jasné.

Porov. aj výklad Škultétyho v SP. XXXIV, 1914, 194, a RV. 18. Najstaršia forma je, pravdaže, *Strehom*.

Isté je teda, že *Strehom—Ostrihom* má staré slovenské meno a že je to, ako správne podotýka Schünemann (179), predmaďarský názov. Schünemann to podopiera nomenklatúrou okolia Ostrihomu, ktorá je slovenská: potok *Toplica, Kokot* (Parkan), *Drug* (dnes Dorog), *Vyšegrad, Plěš* (Piliš), *Komárno*. Takýchto mien je tu ešte viac.

Uveďme, že v Čechách je *Střehom*, druhotvar *Střihom* (Orth—Sládek 772, 775, Topograficko-statistický slovník Čech, Praha 1870, str. 772, 775).

Meno *Gran* je predslovanské; je už u Marca Aurelia r. 174 (citát u Schünemanna, str. 179). Je to meno rieky *Hronu*, ktorá sa vlieva do Dunaja oproti hradu *Ostrihomu*. Odtiaľto je nemecký názov Ostrihomu *Gran* (o tom Schünemann).

Názvom *Ostrihom, Esztergom* a nem. *Gran* dosvedčuje Schünemann (str. 181), že v IX. stor. slovanské a nemecké obyvateľstvo nebolo úplne zničené. To je Schünemannovi aj svedectvom toho, že medzi nemeckými pánmi, ktorí na Rábe r. 884 utrpeli porážku od Svätopluka, boli očividne aj Slovania, z ktorých jeden sídlil na hrade Ostrihome a dal mu svoje meno. Schünemann zdôrazňuje fakt, že sa tu zachovalo meno teplice (teplej vody) *Toplica*; že sa mohlo zachovať, dosvedčuje, že Maďari slovanské obyvateľstvo nevyhubili a že toto v zbytkoch, hovorí Schünemann, žilo ďalej pod maďarským panstvom. Odmieta tu tvrdenie Melichovo (HMg, 115 n.), že by názvy *Taplica* pochodily z južnej slovančiny. S týmito Schünemannovými výkladmi možno len súhlasiť.

Močenok.

Močenok, maď. Mocsonok, je zaujímavým dokladom toho, ako názov môže putovať z jazyka do iného jazyka a ako sa potom vracia k svojmu, svojej pôvodnej reči. Pri obecných me-

nách je príkladov na tento pochod dosť veľké množstvo, napr. *gospodъ* prešlo do maďarčiny, tu z neho povstalo *gazda* a toto potom prevzala časť južných Slovanov a Slováci už tiež ako *gazda*. Alebo iný príklad: slovan. slovo, ktoré v slovenčine zneje *pišteľa*, prešlo do francúzskeho jazyka a vrátilo sa k nám už ako *pištoľ*.

Močenok nie je čisto slovenský tvar. V dávnych pamiatkach sa písal *Mussenic* r. 1113. Doklad uvádza Šmilauer (Vodopis 80) a uvádza aj formy rôznych vydaní zoborskej listiny z r. 1113: *Muchenyk, Muchunye, Muctynic*; toto sú, pravda, vydavateľské chyby. Z r. 1267 uvádza Šmilauer *Muchanuk*, z r. 1251 *Muchnuk*, r. 1349 *Mochunuk*. Najstarší doklad uviedol aj Kniezsa, AECO. IV, 398, č. 22. Podľa Czinárovho Indexu zjavuje sa r. 1400 doklad *Mocholnok* (Fejér, Cod. Dipl. X. 2, 765). Najvýrečnejší je, pravda, najstarší doklad. Pravdu majú Ľ. Novák* (Bratislava V, 643) a Kniezsa (AECO. IV, 298), keď odvodzujú tento názov zo starého *Mučeník*. Tak už Chaloupecký v St. Slov. 384.

Slovom, v najstarších časoch táto dedina sa volala *Mučeník* alebo *Mučeníky*. Zaujímavé je tu, že v maďarčine niet stopy po nosovke *ǫ*. Je tu už denazalizovaná striednica. To svedčí, že Maďari prevzali tento názov pomerne neskoro, celkom istotne nie pri svojom príchode do dunajskej kotliny, lebo vtedy sa obec volala ešte *Mǫčenik-*.

Odkiaľ je tento názov? Očividne je v súvislosti s nejakým mučeníkom. Tým je sv. Kliment. V dedine je kostol zasvätený tomuto svätému. Teraz je novší kostol, ale bol aj starý, ktorý by bolo hodno vykopať. Tento sv. Kliment má veľkú dôležitosť. Jeho pozostatky podľa legendy o Konštantínovi-Cyrilovi našiel sv. Cyril na svojej ceste ku Kozarom pri Chersone. Potom ich doniesli obaja bratia na Veľkú Moravu a odtiaľ cez Panóniu do Ríma.

* Vlad. Šmilauer (Listy fil. 1933, 141 pozn.) hovorí proti Novákovi, že výklad je hláskove možný, ale že žiadna slovanská osada sa nikdy nemenovala a nemohla menovať Mučeník. Preto podľa neho treba uvedené miesto vyložiť inakšie. Pri vysvetľovaní miestnych názvov musíme byť isteže opatrní. Musíme sa pozerať na rozličné okolnosti, ktoré podmieňovaly danie nejakého názvu. V našom prípade najlepšie vyhovuje výklad, ktorý sme tu uviedli. Súvislosť s mučeníkom Klimentom nebola, pravdaže, Šmilauerovi známa. Názov tento je inak celkom dobre možný. V Novohrade je *Mučín*; pravda, tento patrí sem len etymologicky. Tak iste aj srbch. *Muča, Mučibaba, Mučić, Mučno* (Imenik—Registar II, 714), rus. *Mučkan, Mučichino* (Semenov II, III, ind.). Pre nás je rozhodujúca súvislosť s mučeníkom Klimentom, podľa ktorého má obec očividne svoje meno. Pravda, Šmilauer nijakého lepšieho výkladu nepodal.

V názve *Mučeník*- vo spojení s kostolom, zasväteným sv. Klimentovi, máme veľmi závažné svedectvo toho, že tu u nás bol kult sv. Klimenta, ktorý rozširovali sv. Cyril a Metod a potom ich žiaci. Tento kult bol teda aj na Slovensku. Močenok je pri Nitre. Kult teda bol aj v Nitre, resp. kult tento z Nitry vychádzal.

V tom máme závažné svedectvo toho, že tu bola slovanská liturgia a že tu účinkovali sv. Cyril a Metod. Podrobnosti uvádzam v čas. Historica Slovaca I.

Z tohto vidíme, aký dôležitý je výskum miestnych názvov, lebo ony nám pomáhajú čítať v starých našich dejinách a sú živými svedkami dávnych historických dejov. Preto uvádzame tento príklad.

Slovom, *Močenok* nie je pôvodný tvar tohto názvu. Je to forma prispôsobená aspoň čiastočne maďarskému tvaru, ktorý sa vyvinul celkom pravidelne zo slovenského. Dnes by sme mali hovoriť *Mučeník* alebo skôr *Mučeníky*, lebo názvy tohto druhu bývajú obyčajne v množnom čísle.

Z PRÁVNEJ TERMINOLOGIE.

—tri—:

„ODKAZ NA PORAD PRÁVA."

Podľa Právnického terminologického slovníka[1] a podľa súdnej praxe maďarské slovo *perreutasítás* je vraj po slovensky „odkaz na porad práva".

Odkaz znamená v tomto prípade *utasítás*. Okrem toho *odkaz* je ešte aj *hagyomány* a *üzenet*, hoci v dobrej terminologii bedlive načim vyhýbať tomu, aby sa jedným a tým istým slovom neoznačovaly viaceré pochopy. Terminologia je tým lepšia, čím je bohatšia a rozmanitejšia na slová a zvraty. Len plno rozvinutá reč vystihne všetky tie významové odtienky, bez ktorých sa vyspelá právnická veda a štýl nemôžu zaobísť.

Slovo „porad" nenachodím v slovenských slovníkoch okrem už spomenutého terminologického slovníka, pochodiaceho ešte z čias, keď sa slovenská právna terminologia pre praktickú upotrebu ešte len začala tvoriť. Toto slovo nie je teda slovenským

[1] Právnický terminologický slovník I., Záturecký a Fajnor.

slovom, čo potvrdzuje i tá okolnosť, že ho nepoznajú ani najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu (1940).

Právo znamená v maďarčine *jog*, a nie *per*. Slovenská ľudová reč pozná síce toto slovo i vo význame *pravoty*, ako tomu nasvedčujú známe ľudové zvraty: *mám právo, chodím do práva, po práve bývajú páni múdri*, lenže ani literárna slovenčina a ani slovenská právna terminologia nepripisuje slovu *právo* význam *pravoty, sporu*.

Azda nezaškodí poznamenať i tu, že maď. slovo *per* pochodí od slovenského slova *pra*[2] (*rozopra*). *Perelni* je maďarská ozvena slovenského slova *prieť sa*.

Z povedaného vysvitá, že do spomínanej terminologickej frázy vtesnené bolo mnohoznačné slovo *odkaz*, nesrozumiteľné slovo „porad" a zle aplikované slovo *právo*. Takéto strakaté *mixtum compositum* neobstojí a robí dojem náhodilej rečovej slátaniny.

Treba uznať, že Právnickým terminologickým slovníkom poskytnutá prvá názvoslovná pomoc i popri menších nedostatkoch mala pre osamostatnenie slovenčiny ako osnovnej reči súdnictva a právneho života vôbec veľký a prenikavý význam, no treba zas pripomenúť, že po zdarnom prekonaní prvých terminologických ťažkostí nebolo postarané o to, aby sa právny terminologický slovník zdokonalil. Za to sú zodpovední všetci tí, ktorí majú síce zdravý smysel pre dobrú slovenčinu a pre presnú výraznosť správnych terminologických názvov, a predsa pokorne užívali i také právne názvy, ktoré nevyhovujú na prvý pohľad.

Ešte i od tohto je horším zjavom u nás, že ešte i dnes niektorí právnici revíziu slovenskej právnej terminologie považujú za zbytočnú kapricu a z osobného pohodlia vďačne ponechajú domovské právo hocijakým nesmyslom len preto, že podľa nich je už všetko zaužívané, no a zaužívanosť — to je ochrannou známkou pre každé rečové lajdáctvo. Počuť ešte i také dôvody, že termíny nemusia byť pre každého srozumiteľnými, lebo že dobrý sudca a obratný pravotár nedá sa pomýliť ani nesrozumiteľnými názvami a laici, tí nech sa nemiešajú do právnickej terminologie, ktorá je vraj len pre povolaných odborníkov.

Teraz, keď sa predsa reviduje stará zásoba používaných právnych názvov, je na čase, aby sme sa popri inom zbavili i frázy „odkaz na porad práva".

---

[2] Porov. SR VIII, 307.

Smyslom tejto terminologickej frázy je, že súd nariaďuje, respektíve vyzýva, aby si strana svoje nároky uplatnila žalobou, pravotou, bez ktorej súd nebude, respektíve nemôže meritórne rozhodovať. Zkrátka: súd pobáda, upravuje stranu, aby žalovala, čomu primerane potom, pravdaže, utvára sa potrebná právna fráza: *pobádanie, upravenie* alebo *upútenie* na podanie žaloby, pravoty, kratšie a správnejšie: *pobádanie, upravenie* alebo *upútenie na žalobu,* a nie „odkaz na porad práva".

Ja osobne som za *„upútenie na žalobu"*. Slovo *pút* je dobré slovenské slovo, ktoré žije v nárečiach. Literárna slovenčina nevedela toto slovo začleniť do bežného písomného úzu, preto by naša právna terminologia vykonala veľmi záslužnú prácu, keby prispela k tomu, aby toto starodávne slovo u nás s jej pomocou zovšeobecnelo aj v inom tvare. Doteraz slovo *pút* poznáme v literatúre len v jeho zdrobnelej forme ako *pútec,* potom v pozmenenom ženskom rode podľa cirkevnej reči *púť* a konečne každému sú známe i slová *pútnik* a *putovať.** Môj návrh zakládá sa na srbskom vzore a na srbskej právnej terminologii, podľa ktorej *„uputiti na parnicu"* zodpovedá nášmu doterajšiemu „odkazu na porad práva". Uznám, že nové slovo „upútenie" nebude pre každého lingvistickým pôžitkom hneď na prvé počutie, ale pre tento termín by sa časom ľahko vžilo.

Slovo *pobádanie* významove nezodpovie plne hľadanému a slovo *upravenie* je zas v slovenčine tak často upotrebované, má toľko významov, že škoda by ho bolo zaťažovať ešte novšou funkciou. Ináč ide mi najmä o to, aby som upozornil na nesúci termín v slovenskej právnej terminologii a vynútil nápravu.

Jozef Liška:

ROZRIEŠIME SI OTÁZKU PÔVODU VÝCHODNEJ SLOVENČINY?

Už vo svojom článku „Zachovajú sa východoslovenské nárečia", uverejnenom v 10. čísle VIII. ročníka Slovenskej reči na str. 293—298, letmo som naznačil, ako sa východoslovenské nárečia menia s generácie na generáciu, takže dnes na jednej a tej

* Sloveso *putovať* v slovenčine treba odvodzovať od *pút* priponou *-ovať,* pred ktorým sa zpravidla korenná dlhá samohláska kráti, no niet už v nej od podstatného mena *pút,* odvodeného slovesa IV. triedy *(u)*pútiť,* od ktorého navrhovaná forma **upútenie* bola podstatným menom slovesným. — *Red.*

istej dedine sa stretávame s dvoma i troma vývojovými vrstvami reči. Zmeny sú hláskoslovné, tvaroslovné, lexikálne a najmä fonetické.

Niektoré z týchto nárečí sa začaly obliekať do nového rúcha už v dávnejšej minulosti, no iné svoj najväčší prerod prekonávajú práve ešte len v súčasnej dobe. O tom som sa presvedčil pri nedávnom štúdiu sotáckych nárečí v severovýchodnom Zemplíne. Neobstojí preto Czambelov názor, že normálna slovenčina zemplínska bola už pred pol druha sto rokmi taká ustálená, ako je teraz (Slov. reč, 128), to okolo r. 1700.

Zmenami v minulosti i prítomnosti sa štruktúra reči východného Slovenska značne mení, zjednodušuje a utvára sa takto pomaly *jednotný typ východoslovenskej reči.* Tým sa však zároveň zasypáva, zatemňuje stopa predošlého vývoja spomenutých nárečí. Často tu pôsobily najrozličnejšie vplyvy, analogie na diaľku, ktoré sa nám zdajú čudné a nepochopiteľné, takže teraz napríklad často nevieme s väčšou istotou vysvetliť isté zjavy, ktoré vznikly v dávnejších dobách; spomeňme len napr. *stratu kvantity a premiestňovanie prízvuku na penultime,* s čím si nevedeli dať rady ani Fedák (Škult. sb., 547), ani Štolc (SMS XV, 75). No ešte ťažšie potom vykonštruovať z hláskoslovných zákonov pôvodný stav východoslovenských nárečí, preto nie div, že vznikajú i *dohady* o ich pôvode.

Toho práve chcem sa dnes dotknúť. Nejdem však hlbšie a definitívne riešiť tú otázku, už preto nie, že nemám poruke ani svoj materiál, ani potrebnú literatúru.

Doterajšia literatúra o východoslovenských nárečiach je pomerne dosť bohatá. Nemôžme povedať, že by sa azdá bolo málo o nich písalo. Naopak. Zdá sa, že sa o nich viac písalo, a len menej sa v skutočnosti skúmaly.

Za odborný pokus v obore východoslovenských nárečí treba pokladať Šemberovu Dialektologiu. A. V. Šembera vo svojej práci *Základové dialektologie československé,* Viedeň 1864, pochopiteľne neudáva vždy správne údaje, lebo sám nepočul nárečie, a tí, čo ho informovali, nerobili vždy spoľahlivo. Preto si plietol rečové znaky vsl. nárečia s rečovými znakmi poľskými a ruskými. Myslel, že *g* je tu časté, lebo nerozoznával slovenské obce od poľských. Czambel (Slov. reč, 193) mu vyčíta medziiným, že nezistil popri tvrdých aj mäkké pernice a *r'*.

Prvú gramatiku „šarišskej reči" napísal Adolf Urbán

(*Sárosi tót nyelvtan vázlata, Prešov 1875*). Bola napísaná podľa gramatiky spisovnej reči, nerozoznáva *s, ś, š; z, ź, ž,* ani *ł, l, ľ,* preto ju Czambel odsudzuje.

O nárečí zemplínsko-užskom písal aj Olaf Broch (*Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn,* Kristiania 1897 a *Weitere Studien,* Kristiania 1899).

Vladimír Hnatiuk sosbieral rečový materiál zemplínskych Slovákov v Báčke (*Rus'ki oseli v Bačci* v Zap. Nauk Tov. Im. Ševčenka z r. 1898), ktorých pokladá za Rusov, hoci ukážky ich reči zjavne ukazujú, že tu ide len o reč zemplínsku. Písal aj o východoslovenských pomeroch (*Rusini Priašivskoj eparchii i ich hovori,* tiež v Zap. Nauk. Tov. z r. 1900).

S veľkým záujmom venoval sa štúdiu vsl. nárečí Frant. Pastrnek (*Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn,* Wien 1888). Opieral sa o svojich dopisovateľov, ktorých sám potom kontroloval na svojich cestách po Slovensku. Jeho práca, hoci sa v nej dopustil miestami chýb, napr. pri rozoznávaní *l, ch* a *h,* dala podnet mnohým lingvistom, hlavne jeho názor, že východoslovenské nárečia náležia do sväzku nárečí československých, vzbudil živý záujem o tieto nárečia.

Doteraz neprekonal nikto dielo Samuela Czambela (*Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov,* Turč. Sv. Martin 1906). Autor usiloval sa nashromaždiť čím najviac materiálu, aby podoprel svoju teóriu, že pôvodným obyvateľstvom východného Slovenska boli Poliaci. Veľká časť je venovaná národopisu a histórii vsl. oblasti. Jednako prináleží mu veľká vďaka, že sosbieral bohatý materiál, hoci jeho zápisy nie sú úplne správne a spoľahlivé. Nemôžeme pochopiť, že jeho pozornosti ušly dlhé samohlásky a prízvuk v sotáckych nárečiach. Na str. 94 hovorí: „Dlhých slabík neoznačujem, lebo ich niet vo východnoslovenskej výslovnosti až na nepatrné výnimky, ktoré niekedy povstávajú z uprílišneného prízvuku a z uprílišneného obmäkčenia (*Močar'any* = *Močariany*)".

Koncom pominutého storočia prejavovali záujem mnohí dejepisci o územie východného Slovenska. Jozef Hradszky písal o miestopisných názvoch Spišskej stolice (*Szepesvármegye helységnevei,* Levoča 1887). P. Z. Hostinský písal o Sotákoch v Letopise Matice slovenskej V, sv. I. Veľkým znalcom vý-

chodoslovenských pomerov bol Št. M i š í k. Písal články do Nár. Novín (1883) a do Slov. Pohľadov (1903, 1905) a inde.

Východoslovenské povesti a piesne sbierali okrem M i š í k a aj Ján K o v a l č í k, I r e m s k ý a Fedor H o u d e k. Boly uverejnené najmä v Slov. Pohľadoch z r. 1901 a ČMS z r. 1905.

Do rozpravy o vsl. území a nárečiach zasiahli aj J. Š k u l t é t y — hlavne v Slov. Pohľ. z r. 1895 a 1897, Ľud. B a z o v s k ý (*Nárečie viaceré zo Zemplína a Šariša* v Slov. Pohľ. z r. 1900) a P. K r i ž k o (Sborník MSS 1897 a Slov. Pohľ. z r. 1892). Konečne N i e d e r l e (*Národopisná mapa uherských Slováků,* Praha 1903) a dávno predtým P. J. Š a f á r i k v *Slovanských Starožitnostiach,* Praha 1837.

Po svetovej vojne písal o „košickom nárečí" Ferd. Šteller-Š t e l i a r (*Sb. Almanachu lit. odb. Mat. slov. v Košiciach 1928*). Dopúšťa sa mnohých elementárnych chýb, napr. *ie* prechádza v severnom Šariši a Zemplíne ruským vplyvom v *i*. Zmena *u* v *i* je tiež podľa neho v slovách *Aboš—Abuš—Abiš* (⌣ *ovce*) — *Obyšovce* a *Šaroš—Šaruš—Šariš* (v Obyšovciach nie je zmena *o* v *u*!)

Východoslovenské nárečia v rámci všetkých slovenských nárečí spracoval Václav V á ž n ý (*Čsl. vlastivěda III. — 1933*).

O niektorých zjavoch vsl. nárečí písali ešte iní naši aj cudzí lingvisti: Frant. T r á v n í č e k (*Příspěvky k děj. českého jazyka,* Brno 1927) o striedniciach za *tŗt, tḷt* o zmene *ť, ď* v *c, ʒ*, o spoluhláskach *š, ž,* o *kvantite, prízvuku,* skupinách *rot-, lot-* a pod.

Vl. Š m i l a u e r (*Bol Spiš v 13. st. poľský?* Bratislava 1933 a *Slov. střídnice jerové a změna e, ě* v *a,* Praha 1930).

Štúdiu vsl. nárečí venoval pozornosť i N. van W i j k hlavne v Sborníku Mat. slov. na počesť J. Škultétyho 1933. V tom istom sborníku uverejnil Ján F e d á k (rodák zo Šariša) kapitolu *„Zo šarišského hláskoslovia"*. Neskôr písal ešte o *skloňovaní substantív* (SMS XIII, 1933), *časovaní* (SMS XIV, 1936), *skloňovaní zámen* (SMS XV, 1937), *prídavných menách a číslovkách* (SMS XVI, 1938). Fedák vychádza z popisu svojej rodnej obce Ľubotína, takže nepodáva celkový obraz Šariša, no jednako je prvým, kto sa po Czambelovi pokúsil o podrobnejšie spracovanie aspoň malého okruhu vsl. nárečia.

Adolf K e l l n e r písal o nárečí Plavnice (SMS XIII) a o *nárečí sev.-záp. Šariša* (SMS XVI—XVII, 1938). Z Poliakov

študoval východoslovenské nárečia Zd. Stieber (*Ze studjów nad gwarami słowackiemi południowego Spisza.* Lud Słowiański I, 1928/30; *Jeszcze o dialekcie wschodnio-słowackiem,* LS. II; *Ze studiów nad dialektami wschodniosłowackiemi,* Lud. Słow. III; ďalej *Gwary okolicy Bardiowa I.* a *II.* (SMS XIV, 1936 a XV, 1937).

Odpoveďou na spomenuté práce Stiebrove je *Pôvod východoslovenských nárečí* J. Stanislava (Bratislava 1935), kde prehľadne rozoberá jeden zjav po druhom. Menšie príspevky k prácam Zd. Stiebra napísal aj druhý rodák z východu (Spiša) J. Štolc v Bratislave VIII, kde opravil niektoré mýlky pri zapisovaní materiálu prvej Stiebrovej práce. Ďalej písal o *zmene ie* v *i* a *ó* v *u* v *nárečí spišskom* I., II. (SMS XV, 1937 a XVI, 1938/39), najnovšie o dialektickom členení Spiša (LS II, 40). Chystá podrobnú monografiu spišských nárečí.

R. 1940 vydala Matica slovenská *Porovnávaciu gramatiku východoslovenského nárečia* M. Koperdana, ktorá však z hľadiska vedeckého nepriniesla nič nového. Je určená ako praktická príručka pre učiteľov a podáva obraz len veľmi úzkej oblasti.

Najnovšieho dáta je štúdia Ľ. Nováka *Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle europskej fonologickej geografie,* Bratislava 1940.

Ja osobne som doteraz nepublikoval nič. Mám pripravenú do tlače prácu *Fonetický popis východoslovenských nárečí,* ktorý som začal v Laboratóriu pre experimentálnu fonetiku pri fil. fak. Karlovej univerzity v Prahe. Mám sosbieraný materiál asi z $^2/_3$ Šariša, sev. Abauja a Zemplína.

Otázka pôvodu východnej slovenčiny je staršieho dáta. Príčiny pochybností o jej slovenskom pôvode sú rozličné, najmä politické. Dôležité je nielen to, ako tú otázku riešia cudzinci a Slováci z iných častí Republiky, ale ako ju riešia a reagujú na jednotlivé názory a činy *východní Slováci sami!* Dvorcsák a iní hlavný dôvod „neslovenskosti" východných Slovákov vidia v slovách *Sloviak, Sloviaci* (tak sa totiž východní Slováci nazývajú). Chcú z toho vyvodiť, že Sloviaci sú iný národ ako Slováci, no ich úmysly sú veľmi priezračné.

Kto aspoň trošku pozná históriu vsl. hláskoslovia, vidí, že východoslovenská forma *Sloviak* a inoslovenská forma *Slovák* je jedno a to isté. Tak hovorí o tom i Czambel (Slov. reč,

161). Na východnom Slovensku, kedysi však aj na celom Slovensku, treba nám predpokladať *mäkké pernice p', b', m', v',* ktoré miestami (v krátkych slabikách) jednoducho s t v r d l y, napr.: *pena, meso, veno,* inde (v dlhých slabikách) sa rozvily v *tvrdú spoluhlásku* + *i̯*. To vidno najmä v miestopisných menách na *-ov'any*: *Kriviany, Petroviany.* A naozaj. V severovýchodnom Zemplíne v tzv. sotáckych nárečiach (ktoré sa tak nazývajú podľa toho, že miesto *co* sa tu hovorí *so*), *mäkké pernice* a *r'* sú doteraz z a c h o v a n é, najmä vo výslovnosti starších ľudí: *m'äso, p'äna, rob'ä, pov'ädau, v'ädro, s l o v' ä n s k i, S l o v' ä n s k o* (slovenský, Slovensko), *S l o v' á k, S l o v' á c i,* miestami *Slovák, Slováci, pr'ätki, drotár'* a pod. Teda tu počuť ešte plné pôvodné formy s dlhým *á*.

Hláska *ä* v tomto nárečí vznikla z *e, a* pred mäkkými spoluhláskami. V súčasnej dobe sa vo výslovnosti mladšej generácie, ktorá prestáva vyslovovať dlhé samohlásky aj mäkké pernice, sa toto *ä* v krátkych slabikách začína vyslovovať ako široké *e*: *meso, povedal, vedra, s l o v e n s k i, Slovensko;* v dlhých slabikách sa rozkladá v *i̯a*: *robi̯a, vislovi̯a, S l o v i̯ a k, Slovi̯aci* a pod. Tieto výsledky pozorovať celkom zreteľne v tých dedinách sotáckeho nárečia, kde už kvantita zanikla (Kochanovce, Lackovce, Chlumec).

Forma *Sloviak, Sloviaci* sa hláskoslovne vyvinula zo *Slovák, Slováci,* čo doteraz je ešte v sev.-vých. Zemplíne a čo kedysi bolo aj na celom východnom Slovensku.

Ako na to reagujú východní Slováci sami? Už som spomenul, že v tých častiach východného Slovenska, kde sa forma *Slovák, Slováci* zachovala dodnes, nepociťujú, ani si neuvedomujú pocit „osobitnosti, nepatričnosti" k spoločnému slovenskému celku. No nemožno poprieť, že na väčšine územia uvedomujú si odlišnosť svojej reči od spisovnej slovenčiny, nie však od slovenského celku ako n á r o d a!! Veď nesmieme zabúdať, že spisovná slovenčina bola tiež len nárečie a ako spisovný jazyk sa vžíva tu vo väčšej miere len po prevrate. Nemôžme tu ani povedať, že azda východní Slováci cítia akúsi menejcennosť čo do spisovného jazyka v takej miere, ako sa niektorým zdá. Pravda, ako západniari si uvedomujú, že majú svoje nárečie a hovoria ním (často aj tam, kde by nemali) a popritom že majú spoločný spisovný jazyk, tak aj východniari sú hrdí na svoje svojrázne nárečie, ale popritom nie menej si vážia spisovnú reč ako svoj

vlastný majetok. Ba musíme raz už zdôrazniť pravdu, že Slovák z východu *dbá viac,* aby vyslovoval náležite aj dlhé samohlásky, ako dbá napr. západniar, aby správne mäkčil spoluhlásky. Treba ešte poznamenať, že aj tú „menejcennosť", ak nejaká je, doniesli si z cudziny naočkovanú druhými!

S *národnej stránky* niet tu nijakého problému. Východní Slováci vždy cítili spolupatričnosť s ostatnými Slovákmi. Pravda, maďaróni ako Dvorcsák sa našli tak v Šariši, na Spiši a Zemplíne, ako aj v Liptove, Nitrianskej alebo Trenčianskej. Ľud, a to je predsa hlavné, nikdy nemenil svoje presvedčenie, ani za prenasledovania, hovoril vždy po slovensky a každý z neho bol presvedčený Slovák, nie ako poniektorí takzvaní „inteligenti" v štátnych službách maďarských! Dobrí *„panslávi"*, to znamená pred vojnou a za vojny skutočne oduševnení Slováci, boli aj roľníci v okolí Prešova aj Košíc, o tom sa iste presvedčil aj J. G. Tajovský za svojho pobytu na východe. No vďaka, že dnešná inteligencia, odchovaná hlavne po 20 rokov, nepozná nijakého problému *uhorského,* alebo ako dvorcsákovci ho radšej nazývajú *„sloviackeho"*.

Jazyková otázka pôvodu východnej slovenčiny je složitejšia, ale nie taká, aby sa nedala rozriešiť. Pozrime na národopisnú mapu dnešného východoslovenského územia. Okrem Slovákov žijú tu Rusíni, hlavne pozdĺž severných hraníc obývajú súvislejšiu oblasť. Ďalej sa tu stretávame s osadami poľskými, nemeckými (na Spiši) a maďarskými. Maďarské osady tvorily kompaktnejšie územie pozdĺž južných hraníc teraz už odtrhnutého územia. Už dávnejšie sa kládla otázka, kto *prvý* obýval toto východoslovenské územie. Bohužiaľ, na škodu objektívneho skúmania aj tu zasahovalo často politické pozadie.

Veľká väčšina názorov sa shoduje v tom, že už v dobe preduhorskej (pred príchodom Maďarov) toto územie obývali *Slovania.* Nemci sú už neskoršími prisťahovalcami (13. a 14. storočie). Ostáva teda len otázka, *akí to boli Slovania?*

Celkom sú tri výklady:

A) V minulej dobe.

1. Väčšina slavistov je tej mienky, že východoslovenské územie obývali Slováci, a teda že východoslovenské nárečia sú od pôvodu slovenské.

Frant. Pastrnek (Slov. Pohľ. 1893, str. 434), ktorý písal o vsl. nárečiach, rozobral vlastnosti spištiny, ktorá je

v podstate taká ako reč v Šariši. Podľa neho je to reč vo svojich základoch *slovenská,* tiež obyvateľstvo slovenské je na Spiši prastaré (to znamená pôvodné). Nárečie je od pôvodu slovenské, ktoré však podľahlo *vplyvu poľskému.* Túto teóriu zastával Mišík a mnohí iní. K nej sa ešte vrátime neskôr.

2. Iná skupina považuje vsl. nárečia od pôvodu za neslovenské.

Vl. Hnatiuk (Rusini Priašivskoj eparchiï a ïch hovori), ktorý nazýva toto územie *sporným,* domnieva sa, že obyvateľstvo bolo od najdávnejších časov *ruské.* Hnatiuk rozoznáva dvojakých Rusov na vsl. území: 1. ktorí hovoria čistou ukrajinsko-ruskou rečou, tých nazýva *Rusnákmi,* 2. ktorí hovoria viac alebo menej poslovenčenou rečou, tých zas nazýva *Slovïakmi.* Tu píše: *„Ta chto prihlianeť sia bližše Sloviakam, zaprimitiť pevno, ščo voni i ščo do tipu i ščo do movi i ščo do zvičaïv ne* Slovaki, *ale* Rusini; *ïch slovenskij hovor, choč bez sumnivu siľno poslovančenij, to dijalekt ne slovackoï, ale ruskoï movi".* Ďalej hovorí, že odnárodňovanie dialo sa alebo v prospech Maďarov (násilné), alebo v prospech Slovákov (viac dobrovoľné). Reč vsl. územia bola podľa neho čisto ruská, terajšie nárečie je poslovenčené.

Túto mienku o ruskom pôvode vsl. nárečí zavrhol už Št. Mišík (Sl. Pohľ. 1903, 373). Zistil, že ani jedna ruská obec na východnom Slovensku nezjavuje sa v listinách v 13. st. Mišík tu pokladá obyvateľstvo za slovenské, ktoré bolo vystavené popoľšteniu.

Hnatiukov názor dnes už vôbec neobstojí. Prečo by sa jedna časť Rusínov bola viac poslovenčila a druhá menej, keď spolu susedia, ba dokonca sa vzájomne do seba vkliňujú.

Znovu treba tu pripomenúť, že hranica medzi Slovákmi a Rusínmi sa nedá určiť podľa *náboženstva.* Už Ľ. Bazovský (Nárečie viaceré zo Zemplína a zo Šariša, Slov. Pohľ. z r. 1900, str. 205) píše, že na svojich cestách sa presvedčil, „že nenie správne, ako sa mnohokrát udáva, a ako na to menovite úradné osoby poukazujú, žeby sa tieto dva národy, totiž Slováci a Rusi, na týchto vidiekoch podľa náboženstva rozoznať dali a žeby „pravoslávni" (= uniati) všetko Rusi, a katolíci zase Slováci boli. To je pravda, že všetci Rusi sú tam pravoslávni, *ale nie všetci „pravoslávni" sú eo ipso Rusi."*

Toto stanovisko schválil Mišík (SP 1895, 501), Czambel i

Škultéty (SP 1896, 125). Jediným národnostným delidlom na rozhraní nie Rusínov a Slovákov je teda len ich reč. Netreba zabúdať, že na východnom Slovensku je slovenské obyvateľstvo náboženstva evanjelického, rímskokatolíckeho i gréckokatolíckeho. Mnohé čisto gréckokatolícke obce sú slovenské, a nie rusínske (napr. Fuľanka a Rus. Nová Ves pri Prešove, Varhaňovce a Bunetice v juž. Šariši a hlavne v Zemplíne Baškovce, Hažín, Jovsa, Porubka a mnohé iné).

Fakt je, že Rusíni sú na východnom Slovensku neskoršími prisťahovalcami ako Slováci, o čom svedčí aj to, že sa osadili vo vyšších, neúrodných polohách, keď už úrodné údolia riek boly obsadené Slovákmi. Ďalej dnes už niet pochybností, že reč Rusínov, bývajúcich na východoslovenskom území, svojimi podstatnými jazykovými znakmi (ako: *1.* tzv. polnoglasím, t. j. striednicami *torot-, tolot-, teret-, telet-* za prsl. *tort-, tolt-, tert-, telt-,* napr. *storona, golova, bereh, moloko* a pod.; *2.* striednicami *č, ž* za prsl. *tj, dj,* napríklad: *sviča, pleči, meža; 3.* v morfologii v 3. os. préz. koncovkou *-ať, -uť: chvaľať, choďať, pletuť, pekuť* atď.) sa sama klasifikuje do skupiny východoslovanskej, zatiaľ čo východoslovenské nárečia svojimi charakteristickými zjavmi náležia do skupiny západoslovanských jazykov. Pravda, nemožno tajiť, že by sto a sto rokov trvajúce susedstvo nebolo malo obojstranný vplyv, najmä so stránky lexikálnej. Ináč rusínske nárečia prispely k udržaniu niektorých zjavov vo východnej slovenčine, ktoré boly spoločné alebo príbuzné, napríklad *diftongovanie slabičného r, l*; zachovanie *strednice za dávne y*; udržanie *koncovky ṷ*-(bilabiálne) v part. *-l-ovom: robiṷ, daṷ* a pod., celkom teda zjavy, ktoré sú charakteristické pre okrajové nárečia (napr. i v češtine).

3. Napokon zostáva tretia skupina lingvistov, ktorí pokladajú východoslovenské nárečia od pôvodu za poľské.

Samo Czambel (Slov. reč, str. 29) píše: „O tom sa nedá pochybovať, že západná čiastka východnoslovenského územia, až po rieku Topľu, je *národnostného rázu poľského*, t. j. *že prví obyvatelia slovanskí tohoto územia boli Poliaci.* V tejto veci nemálo rozhodujú hláskoslovné zákony terajšieho východnoslovenského nárečia, *ktoré sú svojou podstatou poľské.*" (*zecko, robic, šeno, žem, polni, solza, šerco, sarna*). Pôvodní Poliaci vsl. územia podľa neho boli poslovenčení (v znamení vyššej

kultúrnej hodnoty slovenskej reči na tomto území), ale v podstate zachovali svoje bláskoslovie poľské.

J. Polívka (ONS XXIII., 1905, 419) hovoril najprv len o vplyve poľštiny na východnú slovenčinu, ale neskôr (Listy fil. 34, 1907, str. 22n) vyslovil súhlas s Czambelovou hypotézou.

Proti Czambelovej teórii o poľskom pôvode vsl. nárečí sa ozval ešte raz Fr. Pastrnek (AfslPh XXIX, 1907, 137) a Škultéty (Slov. Pohľ. XXVII-1907, 188n a 757n). K. Radčenko (Žurnal Ministerstva narodnavo, 1907) v referáte o Czambelovej knihe Slovenská reč oceňuje bohatý materiál, ktorý Czambel nashromaždil, ale jeho divné vývody sotva presvedčia lingvistov.

Czambel odmieta poľský vplyv na vsl. nárečia (str. 34) s poukazom, že i 13 nemeckých osád na Spiši zachovalo si svoj nemecký ráz pritom všetkom, že stály za 360 rokov pod vplyvom Poliakov, no ako vraj potom by boli mohli premeniť reč východných Slovákov, na ktorých nemali nijakého vplyvu, ani politického, ani cirkevného, ani spoločenského. Ako vidno, Czambel si zvolil veľmi čudné prirovnanie. Je iste podstatný rozdiel medzi vplyvom slovanskej reči na nemeckú a vplyvom jednej slovanskej reči na druhú!

Nemôžme ani súhlasiť s Czambelovou domnienkou, že údolie Torysy bolo kedysi obývané Maďarmi, ktorí sa potom poslovenčili. Proti tomu svedčí už ten fakt, že dodnes sa zachovaly osamelé ostrovky maďarské (Bidovce), prečo by sa neboli udržali Maďari na území, ktoré tvorilo kompaktný celok??

K ostatným názorom sa ešte vrátime neskôr.

B. Po prevrate.

Po prevrate sa otázka pôvodu východoslovenských nárečí znovu dostala na pretras, hlavne zásluhov Poliakov, ktorých filologické štúdium východného Slovenska nebolo zas bez politického pozadia. Názory na pôvod vsl. nárečí sa rozchádzajú aj po prevrate:

1. za slovenské od pôvodu ich pokladajú: Fr. Trávníček (Příspěvky k děj. čes. jazyka, 95n), Mil. Weingart (ČMFL. XX., 211), Václav Vážný, ktorý podáva svoj výklad o slovenskom pôvode vsl. nárečí v Čsl. vlastivěde III., 220.

Z cudzích lingvistov hájil slovenský pôvod vsl. nárečí najmä holandský slavista N. van Wijk (Sbor. na počesť Škultétyho 1933, str. 561—570), kde prišiel k presvedčeniu, že vých o-

doslovenské nárečia patria do jazykovej oblasti česko-slovenskej, pričom majú viac spoločných znakov so západoslovenskými nárečiami ako so stredoslovenskými. Poľské prvky vykladá vplyvom susedstva s oblasťou poľskou.

2. Naproti nemu poľský slavista Zd. Stieber (Ze studiów nad gwarami słowackiemi południowego Spisza, Lud Słow. I., A 131) háji mienku, že Spiš (južný, a tým aj celé východné Slovensko) obývalo pôvodne obyvateľstvo poľské. Nárečie považuje za *priechodné* medzi poľštinou a rečou uhorských Slovanov. Túto možnosť prijíma aj slovenský lingvista Ľ. Novák (SMS VIII, 1930, 19).

3. Neskôr Stieber (Lud Słow. II, A 32 n.) skúma nárečie v Šariši a Abauji a pokladá ho už za *poľské*. Teória „československá" je vraj nie viac pravdepodobná.

N. van Wijk, už vyššie spomenutý, ukázal na spojitosť západnej a východnej slovenčiny a nárečí českých a rozhodne odmietol obidve Stiebrove teórie.

Osobitnú pozornosť problému východnej slovenčiny venoval J. Stanislav vo svojej štúdii *Pôvod východoslovenských nárečí,* Bratislava 1935, kde rozoberá jednotlivé zjavy, ktoré Stieber považuje za poľské.

Po svojich skúsenostiach v štúdiu vsl. nárečí chcem niekoľkými poznámkami prispieť k riešeniu tej „otázky".

(Pokračovanie.)

VÝSKUM SLOVENČINY.

Michal Koperdan:

DEVERBATÍVA NA -cí, -cia, -cie (-ci, -ca, -ce) V SPIŠSKOM NÁREČÍ.

Deverbatíva vôbec v slovenskej reči sú plytko preštudované. Preto, keď mám písať* o deverbatívach v spišskom nárečí, ktoré sú v spisovnej slovenčine tvorené príponami *-cí, -cia, -cie* (*-ci, -ca, -ce*), treba mi najprv prerúbať si cestu k poznaniu, ako sú tieto deverbatíva tvorené v spisovnej reči.

---

* Redakcia požiadala autora Porovnávacej gramatiky východoslovenského nárečia (Matica 1940) o článok, v ktorom by obšírnejšie od svojej knižky spracoval toto deverbativum vo svojom rodnom nárečí. Článok chce byť východiskom štúdia tejto otázky, nepreštudovanej v slovenčine. — *Red.*

Príponami *-cí, -cia, -cie* (*-ci, -ca, -ce*) sú tvorené dva druhy deverbatív rázu prídavného mena:

1. z neurčitkového kmeňa (*ža-cí, ťaha-cí, rokova-cí, svoláva-cí* ap.), ktoré by sme mohli nazvať prídavnými menami účelovými,

2. z prítomníkového kmeňa, a to z 3. osoby množ. čísla prítomného času, teda príčastie prítomné (*kupujú-ci, rokujú-ci, stúpajú-ci, veštia-ci* ap.).

Tieto dva druhy deverbatív chcem rozobrať súčasne, lebo medzi nimi je taká veľká príbuznosť, že dosť často nielen z nedostatočnej znalosti pochopov sú zamieňané, ale niekedy ten istý tvar deverbatíva má slúžiť na vyjadrenie dvoch, podľa významu celkom odlišných pochopov, takže len z celkového systému reči môžeme usúdiť, čo vyjadruje ten alebo onen tvar. Napr. v slove *čistiaci, -ca, -ce* skrýva sa podľa terajšieho úzu v spisovnej reči dvojaký význam. Môže to byť napr. *čistiaci stroj,* teda *stroj na čistenie* (význam účelový), alebo *čistiaci človek,* teda *človek, ktorý čistí* (príčastie prítomné).

Hneď na začiatku musím vyzdvihnúť, že *v spišskom nárečí,* t. j. *v ľudovej reči na Spiši sa užíva príčastia prítomného veľmi málo,* namiesto neho bývajú zväčša opisné tvary. Podľa toho teda nehovorí sa *horaca lampa* (za spis. *horiaca*), *ani horica,* ale *lampa, chtora hori.* Spišiak nikdy sa nevyjadruje takto: *Stala pred ňim horaca lampa,* ale skorej povie: *Horela pred ňim lampa.* Nepovie sa: *bojujuca armada, ale armada, chtora* (*ftera*) *bojuje.* Nie: *Trasúcou rukou požehnával svoje deti,* ale: *Ruka še mu trasla a on požehnaval svojo dzeci.* Ani sa nepovie: *Kupujúci musí sa jednať,* ale: *Chto* (*fto*) *kupuje, ten še muši jednac.* Veď tak to býva najčastejšie v ľudovej reči aj v ostatných slovenských nárečiach, takže v tomto ohľade niet podstatného rozdielu medzi spišským nárečím a ostatnými slovenskými nárečiami.

Teraz pozrime, ako je to s deverbatívami, tvorenými z neurčitkového kmeňa, teda s tými „účelovými" slovesnými menami. Hneď na začiatku treba mi povedať, že aj tu spišské nárečie pri tvorení deverbatív tohto druhu je za jedno s ostatnými slovenskými nárečiami.

Z vlastného pozorovania poznáme, že deverbatíva tohto druhu nie z *každého slovesa sa dajú tvoriť,* ba zo slovies niektorých slovesných tried vonkoncom sa nedajú tvoriť.

Zo slovies I. triedy máme v spisovnej slovenčine zaužívané napr. tieto deverbatíva tohto druhu: *žací* (stroj), *bicie* (hodiny), *mlecie* (povolenie), *trecia* (plocha). Ale už sa nehovorí „šicí" stroj, ale *šijací stroj*.

V spišskom nárečí uvedené tvary typu: *žaci stroj* (radšej však *žaca mašina*) zaiste nie sú domáceho pôvodu a shodne so spisovnou slovenčinou je v ňom *šijaca* (nie „šica") *mašina*. Analogicky sa tiež hovorí *šejaca mašina*. Tvaru *bicí, -ia, -ie* sa vôbec neužíva; namiesto *bicie hodiny* sa povie *pundusova hodzina*. Podobne niet ani tvaru *trecí, -ia, -ie*, ba ani užiť by sa ho nemohlo, lebo by vyvolal dvojsmysel. V spišskom nárečí slovo *treci, -a, -e* je radová číslovka (v spis. slovenčine *tretí, -ia, -ie*).

Ako vidno, od slovies I. triedy deverbatíva významu „účelového" nedajú sa veľmi tvoriť z predpokladaného neurčitkového kmeňa nielen v spišskom nárečí, ale ani v ostatných slovenských nárečiach a podľa toho ani v spisovnej slovenčine. Bolo by predsa nesmyslom hovoriť napr. „pás-ca" lúka (lúka *na pasenie*), „*hrýz-ce*" zuby (zuby *na hryzenie*), „*pi-cí*" pohár (pohár *na pitie*) a pod. Spišské nárečie takéto násilenstvá by najmenej strpelo.

Pri slovesách II. triedy neurčitkový kmeň sa shoduje s tvarom 3. osoby množ. čísla prítomného času. Zo slovies tejto triedy prípony *-ci, -ca, -ce* možno dobre tvoriť len prítomné príčastie; nakoľko slovesá II. triedy sú podľa deja okamžité, nemožno z nich tvoriť deverbatíva významu „účelového", lebo predpokladom na to môže byť len sloveso svojím významom trváce alebo opakováce.

Podobne aj zo slovies III. triedy v spisovnej slovenčine (azda okrem slovies vzoru *držať*) príponou *-cí, -cia, -cie* dá sa tvoriť len príčastie prítomné. Ináč musí sa všade použiť tvarov opisných. Zo slovies vzoru *držať* je už možné (hoci umele) utvoriť obidva tvary. Popri *bežiaci, ležiaci, pršiaci, bručiaci, kričiaci, hučiaci* by mohlo byť aj *bežací, ležací, pršací, bručací, kričací, hučací*. (O tom nech rozhodnú odborníci.) Ba tak sa mi vidí, že aj spišské nárečie dopúšťa pri slovesách vzoru *držať* tieto varianty, lebo nie je proti systému spišského nárečia hovoriť napr. *bečaca ovca, kričaci človek, hučaca mašina, ležace žito, trašaca trava* a pod. Tieto deverbatíva podľa tvaru zdajú sa príčastia prítomné, no ich smysel v spišskom nárečí je iný. Tak napr. *bečaca ovca* v spiš. nárečí neznamená „*bečiacu*" (*bľačiacu*)

ovcu, ale *bľačivú* ovcu, teda ovcu, ktorá rada bľačí. *Kričiaci človek* tiež neznamená človeka *kričiaceho,* ale skôr *krikľavého,* teda človeka, ktorý má sklony ku kričaniu. *Hučaca mašina* podľa chápania v spišskom dialekte neznamená mašinu, ktorá práve hučí, teda *hučiacu* mašinu, ale mašinu, ktorá vždy hučí, lebo je to jej vlastnosť. *Trašaca trava* nie je podľa spisovnej slovenčiny *trasúca* tráva, ale tráva *trasľavá.* Iba výraz *ležace žito* sa azda približuje k spisovnému *ležiacemu* žitu, hoci nie celkom, lebo aj tu by sa dalo v spisovnej slovenčine povedať *ležacie* (*ležaté*) žito, teda žito, ktoré rado políha.

Zo slovies IV. triedy aj v spisovnej slovenčine sa dá tvoriť príponou *-ci, -ca, -ce* len príčastie prítomné, hoci dosť často nesprávne toho slovesného tvaru sa užíva aj vo význame „účelového" prídavného mena. Tak napr. nesprávne sa hovorí *„holiace mydlo"*, lebo nie mydlo holí, lež britva. Podobne nesprávne je: *čistiaca pasta, balaci papier, kresliaca doska* a pod. Správne má byť: *pasta na čistenie, papier na balenie, doska na kreslenie.*

V tomto sa shoduje aj spišské nárečie. Spišiak neužíva *hoľace mydlo,* ale *mydlo na hoľeňe,* nie *čiscacu pastu, ale pastu na čisceňe.* S modlitebnou knižkou v spišskom nárečí (ako aj v ostatných slovenských nárečiach) je to všelijako. Spišiak má i *modľacu knižku,* i *modľitebnu,* ale najčastejšie *modľacu. Modľacu ženu* Spišiak nepozná, len *ženu, chtora* (*ftera*) *śe modľi.*

Na tvorenie deverbatív príponami *-cí, -cia, -cie* (*-ci, -ca, -ce*) najväčšiu možnosť poskytujú slovesá V. a VI. triedy. Z týchto slovies sú celkom prirodzene tvorené už aj deverbatíva z kmeňa neurčitkového, a to preto, že neurčitková kmeňotvorná prípona *-a, -ova* zostane nezmenená a takto tento tvar je veľmi ľahko rozoznateľný od príčastia prítomného. Zo slovies V. a VI. triedy aj v spišskom nárečí shodne s ostatnými nárečiami sa dajú celkom v duchu nárečia utvoriť deverbatíva tohto druhu skoro v každom prípade. Tak bude v spišskom nárečí: *cahaci koň, čerpaca ložka, čitaci poradek, kopaca labda, kychaci prašek, kresaci kameň, zvolavaci listek, predavaci čas, tervace šaty, polivaca kanva, skladaci meter, pisaci stol* atď.

Príčastie prítomné ani zo slovies V. a VI. triedy sa v spiš. nárečí zpravidla netvorí.

Napokon ešte k týmto deverbatívam s príponou *-cí, -cia, -cie* chcem poznamenať, že v spišskom nárečí dosť často tieto prípony

bývajú aj v deverbatívach, ktoré zväčša v iných nárečiach, a podľa toho aj v spis. slovenčine majú príponu *-ľavý*, napr. *boľaci palec* (boľavý prst), *šmerdzace vajco* (smradľavé vajce), *kričaci* (krikľavý) hlas, *ščipľaca* (štipľavá) paprika, ďalej *kusaci pes, žgripace zuby* atď. Nie je to, pravda, všeobecným pravidlom, lebo popri tých tvaroch sa hovorí aj *chrapľavy, chorľavy*. Podobne sa hovorí *strimožľivi, melčanľivi, premenľivi* atď.

Z uvedených príkladov vyplýva, že tvorenie deverbatív v spiš. nárečí príponami *-ci, -cia, -cie* (*-ci, -ca, -ce*) je podrobené tým istým rečovým pravidlám, aké sú aj v iných slovenských nárečiach a preto aj v tomto ohľade spišské nárečie treba pokladať za rovné s ostatnými slovenskými nárečiami.

Anton Jánošík:

NÁVRHY NA ZMENU ÚRADNÉHO NÁZVU OBCE.

Čierna Lihota — úradne *Čierna Lehota.*

(Dokončenie.)

Na to, že v tvare *Lihota* naozaj ide o vkladné *-i-*, ukazuje aj doklad z r. 1485 *Chernalhoda*[1], kde po zániku neprízvučného ь skupina *lh* sa udržala v tesnom spojení so svojím predchádzajúcim prívlastkom (*Čierna*), s ktorým vo výslovnosti tvorila kompaktný celok. Keď sa forma *Lihota* užívala z úspory slovnej aj bez prívlastku, dostala sa skupina *lh-* na samý začiatok vyslovovanej slovnej skupiny a v tomto prípade stala sa ťažko vysloviteľná, lebo začiatočná hláska *l*, keďže po nej hneď nasledovala spoluhláska (*l* + *spoluhláska*), nemala nijakej opory pri artikulácii.[2] Tu táto ťažko vysloviteľná skupina *lh-* sa odstránila vkladnou hláskou *-i-*. Obyvatelia obce sami alebo blízkych susedných obcí užívajú názvu obce zväčša bez prívlastku *Čierna*, pokiaľ im je zrejmé, že ide o túto obec: Idem do *Lihoty*.[3] No v okolitých obciach už s prívlastkom, napr. na Bobote: Bol som v Čiernej *Lihote mlátiť* (úzus). Ale vždy bez prívlastku je tvorené meno obyvateľa a obyvateľky ako aj tvar prídavného mena

---

[1] Podmaniczky-Család oklevéltára I, Dr. Lukinich Endre, str. 181. Listina z 19. januára 1485. Štátny archív v Pešti. *ch* = č.

[2] Takto dá sa vysvetľovať taký istý zjav v tvaroch *polknúť, zelhať, zolhať* oproti *zlohať* (porov. o tom SR VII, 287).

[3] Tvar *Lihota* na požiadanie mi overil Ján Dianovský, riaditeľ tamojšej ľudovej školy (in litt.).

k menu obce *Lihota*: *Lihocan, Lihocanka, lihocký,* napr.: *lihocký* chotár; je známe aj priezvisko *Lihocký.*

Forma *Lihocan* je s hláskoslovnej stránky prvotná: *Lihot*(a) + *jan* > *Lihocan* (*t* + *j* cez *št* = *c*). Taká je aj forma obyvateľky *Lihocanka,* utvorená od *Lihocan.* Podobne v týchto obciach na Podhorí sa tvorí aj meno obyvateľa obce *Hlota,* napríklad obyvateľ Bobotskej *Lehoty* (úr.) je *Hlocan.* U mladšej generácie už prevláda novšia, druhotná forma *Lihoťan* a *Hloťan.*

Ešte hodno tu podotknúť, že tvar *Lihota* so svojím vkladným *-i-* (za vokalizované *-e-* z prízvučného ь) nie je osamotený v slovenských názvoch obcí. Okrem nich je aj v pomenovaní častí martinského chotára: *Lihota,* mestská lúka; *Pod Lihotou,* hora (Sborník MSS I, 143).

Tvar *Lihota* so svojím vkladným *-i-* ukazuje, že obec nevznikla v tom istom čase ako *Lehota,* v čom práve spočíva význam pre štúdium osadníctva v časovom priestore.

Okrem dôvodov tu uvedených, ktoré majú zreteľ vedecký, je aj praktický. Ak sa zavedie aj za úradné pomenovanie obce ľudový názov *Čierna Lihota,* odpadne nepotrebný rozdiel medzi úradným a nárečovým názvom. Potom istá diferenciácia sa uplatní aj pri odchodných adjektívach: *lehotský* a *lihotský,* čo bude mať istý praktický význam.

Pri terajšej úradnej revízii názvov obcí je dobrá príležitosť zaviesť tvar *Lihota* aj do úradného názvu obce: *Čierna Lihota,* a to tým skorej, že ide tu o typicky slovenský hláskoslovný zjav.

Dubov Diel, úradne *Dubodiel.*

V bánovskom okrese pod samým Inovcom je učupená rázovitá slovenská obec *Dubov Diel,* úradne však *Dubodiel.* Ľudový názov *Dubov Diel* oproti úradnej umelej složenine *Dubodiel* skladá sa z dvoch samostatných celkov, tvoriacich jeden pochop: podstatné meno *diel,* v názve s veľkou literou *Diel* (ináč dosť časté v názvoch honov), je tu bližšie určené prídavným menom *dubov-Dubov,* ktoré je vlastne mennou formou k zámennej forme *dubový,* utvorenej od *dub* príponou *-ový.* Tu predovšetkým nám ide o vysvetlenie a objasnenie tejto mennej formy *Dubov,* keďže od prídavných mien tohto typu, to jest tvorených „od mien vecných"[1], obyčajne označujúcich látku, je menných foriem veľmi málo; sú zachované len v menách obcí na *-ov, -ovo,*

[1] Dr. Štefan Hlavatý, Vývoj skloňovania podstatných a prídavných mien slovenských, str. 181.

napríklad: *Vranov, Púchov, Šípkov* (okres: Bánovce); *Trnovo* (Turiec), *Hrušovo, Drieňovo*[2] a iné.

Takýto menný tvar na *-ov* (z *-ovъ*) k zámennému tvaru prídavného mena na *-ový* treba vidieť v tvare *Dubov* v názve obce *Dubov Diel,* lenže v tomto prípade, ako nasvedčuje zámenný tvar v doklade *Dubowydel* z r. 1439[3], tvar *Dubov* sotva predstavuje prvotný menný tvar, ako povyše uvedené menné tvary (typ: *Púchov*), ktoré stoja samostatne bez nimi bližšie určovaného podstatného mena. Tieto sa skloňujú vo všetkých pádoch podľa menného skloňovania ako neživotné podstatné meno mužského rodu, veď v podstate ide tu vlastne o spodstatnené prídavné mená menné: *Šípkov,* zo *Šípkova,* k *Šípkovu*; *Trnovo,* z *Trnova,* k *Trnovu*... atď.

No nie je tomu tak pri mennom tvare *Dubov.* Ani nestojí samostatne, ale je vlastne len prívlastkom k *Diel,* a ani jeho skloňovanie nie je celé menné. To tiež nasvedčuje tomu, že menný tvar *Dubov* mohol vzniknúť len neskoršie vplyvom menných foriem prisvojovacích prídavných mien, častejšie tvorených od osobných mien mužských, vyskytujúcich sa v miestopisných názvoch a pri predmetoch, napr.: *Kňazov Stôl* (vrch), *Nemcov járek* (Bánovce); *Polakovičov kríž* (Bánovce); *Krajčovičov mlyn* (Bánovce) atď.

Na druhotnú mennú formu v tvare *Dubov* ukazuje ešte zjavnejšie jeho neskorší doklad „Dubn*ow* diel"[4] z r. 1501, kde nachádzame zakončenie na menný tvar *-ov* za prvší tvar složeného skloňovania na *-ový.* Takto ľahko dá sa pochopiť, prečo menný tvar *Dubov* ako taký nenasledoval v skloňovaní ostatné menné tvary topík typu: *Šípkov,* do *Šípkova* a *Trnovo,* do *Trnova,* k *Trnovu*..., ale dostal sa do vleku prisvojovacích prídavných mien[5] a má s nimi jednaké skloňovanie. Tento vplyv dá sa chápať tým skorej, že mal s nimi aj spoločnú funkciu bližšie označiť svoje podstatné meno: z *Dubovho* Diela, k *Dubovmu* Dielu, na *Dubovom* Diele podobne ako z *Jankovho* domu, k *Jankovmu* domu, v *Jankovom* dome. Iný takýto menný tvar je aj v názve

---

[2] Dr. H. Bartek, Slovenský jazyk I, 84.

[3] Dr. Marie Opočenská, Slovenika uherských listin, Praha 1927, str. 46. Listina z 11. júna 1439, vydaná v Budíne. Originál v Štát. archíve vo Viedni.

[4] Podmaniczky-Család oklevéltára I, str. 78. Listina zo 7. júna 1501. Originál v Štátnom archíve v Pešti.

[5] Pri mnohých prídavných menách na *-ový* badať v tomto nárečí vplyv prisvojovacích prídavných mien aj v skloňovaní, napr.: išla natrhať burgyňo*vho* listu (Bánovce). Narobíme si malino*vho* zoftu (Bánovce).

časti bánovského chotára: *Muchov Klin.* Ide tu o role, ktoré v podobe klina zabiehajú do bôrového hája a býva na nich v horúcich letných časoch mnoho veľkých múch — ovadov. Ani tu nemožno odvodzovať menný tvar *Muchov* od prípadného priezviska *Mucha,* ale len od prídavného mena *muchový* k *mucha.* Pravda, v názve *Nemcov járek* ide zjavne o prisvojovacie prídavné meno od priezviska *Nemec,* ktorému kedysi patril.

Treba ešte vyzdvihnúť, že názov *Dubov Diel* nie je osamotený len na spomínanú obec, ale vyskytuje sa aj v chotári obce Červený Kameň: *Dubov Dziel,* role (Sborník MSS II, 42). Z tohto pre pôvod obce *Dubov Diel* vychodí, že vznikla na časti chotára takto menovaného a od neho si podržala dosiaľ svoje meno. Pôvodný, ľudový názov obce *Dubov Diel* mohol zmeniť na složeninu *Dubodiel* len človek-jednotlivec, najskorej úradný uhorský pisár, štátny to úradník, pravda, podľa všeobecného zaužívaného spôsobu a praxe podľa hláskoslovného systému maďarskej reči. Podľa systému slovenskej reči z názvu *Dubov Diel* mohli by sme mať len tvar složeniny *Dubovodiel,* keďže vždy prídavné meno, ak sa stalo prvou časťou složeniny, pripojuje sa k druhej časti s celou svojou príponou a k nej príde kmeňový znak, ktorý je v našom prípade *-o-*. Takto od *Novъ Gradъ* > *Nov Hrad* je správne utvorená složenina *Novohrad* podľa slovenského systému. V maďarčine je z **Nov Grad* > *Nógrad*; za *-ov* je *ó*. Zdá sa, že tento maďarský hláskoslovný systém sa uplatňuje aj v složenine *Dubodiel*; na tom už tak nezáleží, že je miesto očakávaného *ó* krátke slovenské, to sa ľahko mohlo zmeniť na krátke *o* v slovenskom prostredí.

Z tohto jasne vychodí, že úradná složenina *Dubodiel* je zaiste umelý fabrikát a ako taký nemá miesta ani v úradnom názve. Azda dalo by sa ešte namietnuť, že složenina *Dubodiel* dobre obstojí aj v slovenčine, ak pri jej prvej časti *Dubo-* nebudeme vychádzať z prídavného mena *dubový* — *dubov-Dubov,* ale z podstatného mena *dub.* Ani táto složenina sa nezjavila v ľudovej reči; meno obce *Dubov Diel* je odjakživa v nej z dvoch samostatných častí, na čo ukazuje najmä ten fakt, že meno obyvateľa obce *Dubov Diel* tvorí sa len od prvej časti *Dubov*: *Dubov* + *jan* > *Dubov'an* > *Dubovan,* s ďalšou príponou *-ec* je tvar *Dubovanec*; obyvateľka je *Dubovanka* (< *Dubovan*+*ka*). Ďalej od onej prvej časti názvu, ktorá tu v tomto a takomto prípade predstavuje akési spodstatnené prídavné meno na spôsob men-

ných foriem miestopisných názvov typu *Šípkov*, tvoríme aj prídavné meno obce: *Dubov+ský* — *dubovský*, napr.: *dubovský* pán farár, *dubovský* pán *učiteľ* ap. Tvary *Dubodielčan, Dubodielčanka* sú také umelé, ako aj ich základ *Dubodiel.*

Záverom ešte raz pripomíname, že *Dubodiel* vonkoncom nie je správna složenina v slovenčine, ak pri prvej jej časti vychádzame z prídavného mena *dubový* — *dubov-Dubov,* ktoré tu treba predpokladať; druhej možnosti: vychádzať z podstatného mena *dub* odporuje dosiaľ zachovaná forma prídavného mena *Dubov* nielen v samom názve obce *Dubov Diel,* ale aj inde (*Muchov Klin*). Keďže úradná forma složeniny *Dubodiel* je neistá so stránky slovenského hláskoslovia, prípadne tvorenia, vráťme tejto slovenskej rázovitej obci naisto slovenský názov: *Dubov Diel,* aký si sama zachovala od najstarších čias, ktorý žije v ľude nielen samej obce, ale aj na jej širšom okolí. Nám treba napraviť to, čo nie je dobré.

J. Martinka:

CUDZIE NÁZVY ZÁHRADNÝCH RASTLÍN.

NÁZVY ODRÔD KAPUSTY.

Kapusta so svojimi odrodami predstavuje významný podiel nielen v hospodárskom živote, lež i v reči. Grécky učenec Theoprastos rozoznával v IV. storočí pred Kr. 3 odrody kapusty, no dnes ich už pestujú vyše 30. Odrody majú zväčša svoje vlastné názvy. Slováci prevzali do denného úžitku niekoľko kapustných odrôd a s nimi prevzali aj ich cudzie názvy, ale nových slovenských mien pre ne neutvorili.

V europských rečiach užívané názvy kapustných odrôd možno vyložiť zo štyroch slovných kmeňov. V slovách *kapusta* a *kel* zachováva slovenčina dva z tých štyroch kmeňov.

Názov k a p u s t a, *Brassica oleracea L. capitata,* je známy vo všetkých slovanských rečiach, keď aj nie v tom istom význame. V slovenských nárečiach je oddávna rovnako udomácnený a jednoznačný. *Kapusta* je pravdepodobne stará kontaminácia, skrížené slovo z latinských slov *compos(i)ta* — čo znamenalo zapravené jedlo i zakvasenú kapustu — a *caputium* — čo znamená hlávku niečoho, teda *capu(tia compo)s(i)-ta* > *kapusta,* zakvasené hlávky.

Z podobného kmeňa sú utvorené i názvy v keltských jazykoch a francúzsky *cabus*. Maďarčina prevzala západoslovanský názov v tvare *káposzta* a s významom takým, aký má v slovenčine.

Hlávkovú, inak bielu, várovú kapustu skracujú na tvar *hlávkovica* a jej červenofialovistú obmenu na tvar *červenica*. Názvy *zelé, zelie, zeľ* vo význame *kapusty* sú archaické, zastaralé tvary v slovenčine, ale živé v češtine ako *zelí*.

K e l, *Brassica oleracea L. sabauda*, inak *keľ, keľová, sladká, talianska kapusta*, je slovo tiež cudzieho pôvodu. Kmeňom je latinské slovo *caulis*. Takto menovali kapustu Rimania. Tento kmeň prevzaly germánske reči v rozličných tvaroch, ako sú: *chôli, Kohl, kaal* atď. Prevzatý tvar *kel* slovenský ľud rád mäkčí na *keľ, keľový*. Do maďarčiny prešlo slovo v podobe *kél, kelkáposzta*.

K a l e r á b, Brassica oleracea L. gongyloides, je slovo utvorené z talianskeho *cavolo rapa*, v množnom čísle *cavoli rape*. Z toho vznikly nemecké tvary *Kaulirabi, Kohlrabi, Kohlrübe, Kaleraben* a z toho zas slovenský *kaleráb*. Prešmykovaním vznikol ľudový tvar *kareláb*. Na poľský vplyv ukazujú tvary *kalarepa, galarepa*. Maďarčina si utvorila slovo *kalarábé*.

K a r f i o l, Brassica oleracea L. botrytis, volá sa inak *kvetná kapusta, kveták, kvetenec, hlavatica*. Názov *karfiol* vznikol z talianskeho *caulifior*. Z tohoto sa utvorilo v nemčine slovo *Kalfior* a prešmyknutím *karfiol*.

K a p u s t a p u p e n c o v á, Brassica oleracea L. gemmifera, inak *ružičková* i *pukovica* zvaná, nemá medzinárodného názvu.

Na názvoch kapustných odrôd, doteraz ustálených, niet čo meniť tvaroslovne ani pravopisne.

SLOVENSKÉ SLOVÁ.

Samo Mazúr:

DOL.

Pukanskí remeselníci predávali svoje výrobky (*riad*) na jarmokoch, ale niektorí, najmä chudobnejší, chodili s nimi *do dola*. Tak chodili najmä hrnčiari, debnári, ale aj Pukančianky-záhradníčky *(zelenináry)*. Nabrali toľko tovaru, koľko len mohli nabrať na voz. Z Pukanca vybrali sa na *„čilejke“* (kraj, kde miesto *teraz* povedia *čilej*), kde svoje výrobky vymieňali za kukuricu, husacie perie, ale aj za zbožie. Bol to vlastne výmenný obchod.

Najviac *do dola* chodili hrnčiari, ktorí svoje nádoby vymeňovali za zbožie. Obyčajne za jeden hrniec pýtali toľko pšenice, koľko vošlo do hrnca. Raži už museli merať 1 a $^1/_2$ raz toľko, jačmeňa dva razy a ovsa ešte viac. *Do dola* chodili najmä v tom čase roka, keď remeslá zasekly, alebo keď na poli a v záhradách nebolo roboty, teda obyčajne v zime, na jar, keď už všetko bolo posiate, ale aj v pozdnej jeseni. Svoje cesty konali od dediny do dediny. Prešli i niekoľko dedín a vrátili sa až vtedy, keď všetok tovar vymenili. Ich cesta trvala niekoľko dní, týždeň, ale u hrnčiarov i mesiac. Chodili najčastejšie po hontianskych a tekovských dedinách. Hrnčiari pochodili i niekoľko stolíc.

Do dola chodili i chudobnejší ľudia, ktorí na zimu ostali bez roboty. Títo nabrali do batoha (nechodili s vozom) sušeného ovocia (šušienky), zeleniny, hlineného riadu a najmä vretien, ktorých v zime narobili murári, a tento tovar chodili vymieňať. Ešte donedávna sušené ovocie bolo veľmi vzácne v tých krajoch, kade chodili, lebo ešte pred svetovou vojnou bolo tam veľmi málo ovocných stromov. Vretená išly veľmi na odbyt, lebo na juh od Levíc pestovali hodne konôp. — Debnári chodili len vtedy, keď mali doma zlý odbyt. Brali so sebou obyčajne menšie výrobky.

O sebe všetci hovorili, že idú *do dola*, že boli *v dole*, že sa im *dol* dobre vydaril, že sú *s dolom* spokojní a pod. V množnom čísle sa toto slovo neužíva.

Slovo a pochop *dol* istotne súvisí so slovom *dolu*. *Do dola* pôvodne sa chodilo dolu do obcí okolo Levíc alebo do južného Hontu. Hrnčiari chodili i na Dolnú zem.

Dnes sa *do dola* už nechodí, alebo len veľmi málo.

Jozef Barát:

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU A PRAX.

(Pokračovanie.)

Začiatočné písmená.

Hoci Pravidlá slovenského pravopisu jasne hovoria, kedy treba písať veľké a kedy malé začiatočné litery (str. 13—18, 19), jednako všetky prípady nerozviedly do podrobností, ako by to vyžadovala prax. Týka sa to najmä tých vlastných mien, ku ktorým sa pripojuje prisvoj. prípona *-ov, -ova, -ovo* a *-in,*

-ina, -ino, aby sme tomuto vlastnému menu voľačo privlastnili. Vlastné podstatné meno totiž aj so svojou prisvojovacou príponou ostáva ďalej vlastným menom, a nie je obyčajným prídavným menom, zato niet príčiny, aby sme nový odvodený tvar písali s malou začiatočnou literou. Pravidlá s čiste praktickej stránky, aby nebolo najmenšej pochybnosti vo veci písania začiatočných litier, maly bližšie označiť, aj uviesť prípady a príklady na také vlastné mená:

a) Priezviská:

Bajza — Bajzov, Bajzova, Bajzovo;
Beniak — Beniakov, Beniakova, Beniakovo;
Boháč — Boháčov, Boháčova, Boháčovo;
Černák — Černákov, Černákova, Černákovo;
Dlhoš — Dlhošov, Dlhošova, Dlhošovo;
Ďurčo — Ďurčov, Ďurčova, Ďurčovo;
Marták — Martákov, Martákova, Martákovo;
Rázus — Rázusov, Rázusova, Rázusovo;
Štefánik — Štefánikov, Štefánikova, Štefánikovo;
Vrba — Vrbov, Vrbova, Vrbovo atď.

b) Krstné mená:

1. mužské na *-ov, -ova, -ovo:*
Cyril — Cyrilov, Cyrilova, Cyrilovo;
Emil — Emilov, Emilova, Emilovo;
František — Františkov, Františkova, Františkovo;
Gabriel — Gabrielov, Gabrielova, Gabrielovo;
Jozef — Jozefov, Jozefova, Jozefovo;
Karol — Karolov, Karolova, Karolovo;
Pavol — Pavlov, Pavlova, Pavlovo;
Štefan — Štefanov, Štefanova, Štefanovo atď.

2. ženské na *-in, -ina, -ino:*
Anna — Annin, Annina, Annino;
Betka — Betkin, Betkina, Betkino;
Cecília — Cecíliin, Cecíliina, Cecíliino;
Helena — Helenin, Helenina, Helenino;
Júlia — Júliin, Júliina, Júliino;
Klára — Klárin, Klárina, Klárino;
Mária — Máriin, Máriina, Máriino;
Oľga — Oľgin, Oľgina, Oľgino;

Zora — Zorin, Zorina, Zorino atď.

Pravda, veľká začiatočná litera ostáva aj pri ľudových formách:

a) mužské:

Fero — Ferov, Ferova, Ferovo;
Ferko — Ferkov, Ferkova, Ferkovo;
Jano — Janov, Janova, Janovo;
Janko — Jankov, Jankova, Jankovo;
Jožo — Jožov, Jožova, Jožovo;
Jožko — Jožkov, Jožkova, Jožkovo;
Mišo — Mišov, Mišova, Mišovo;
Števo — Števov, Števova, Števovo;
Tono — Tonov, Tonova, Tonovo atď.

b) ženské:

Anička — Aničkin, Aničkina, Aničkino;
Cilka — Cilkin, Cilkina, Cilkino;
Dora — Dorin, Dorina, Dorino;
Julinka — Julinkin, Julinkina, Julinkino;
Olinka — Olinkin, Olinkina, Olinkino atď.

Na 19. strane Pravidiel čítame: „Osobitne treba upozorniť, že s malým písmenom sa píšu prídavné mená, utvorené od vlastných mien.“ Túto vetu treba najmä pre prax doplniť tým, že nielen prídavné mená tohto druhu píšeme s malým začiatočným písmenom, ale aj príslovky:

1. Od mien svetových dielov a štátov:

Afrika — africký, po africky;
Amerika — americký, po americky;
Anglicko — anglický, po anglicky;
Austrália — austrálsky, po austrálsky;
Ázia — ázijský, po ázijsky;
Europa — europský, po europsky;
Dánsko — dánsky, po dánsky;
Japonsko — japonský, po japonsky;
Maďarsko — maďarský, po maďarsky,
Nemecko — nemecký, po nemecky;
Rusko — ruský, po rusky atď.

Poznámka: Koncovky v príslovkách majú vždy v spisovnej reči krátku kvantitu.

(Pokračovanie.)

Štefan Sobolovský:

FONETICKÝ ROZBOR LATERÁLNYCH KONSONANTOV *l, ľ* A PALATALIZOVANÉHO *ľ*.

(Dokončenie.)

Keďže Hála viazal porovnávanie slovenských hlások k pražským hláskam, t. j. k výslovnosti pražskej, teda k nárečiu, ktorým hovorí obyvateľstvo jediného mesta, prichodí nám čudovať sa tomu, že neurobil to isté aj na druhej strane. Prečo neskúmal výslovnosť Slovákov jediného mesta, veď aj my máme mestá, ktoré boly oddávna a sú aj dnes kultúrnym strediskom všetkých Slovákov, majú dlhú tradíciu spoločenskú, národnú a pod. Nuž Hála to neurobil, naopak, vytrhol z rozličných miest a krajov niekoľko osôb a u týchto skúmal výslovnosť.

Takýmto strediskom, ktoré Hálovi mohlo poslúžiť za vzor výslovnosti, mohol byť napr. Turčiansky Svätý Martin. Dr. Frinta zistil pri skúmaní palatálnej hlásky *ľ*, že skúmané osoby z Martina (Gašparíková, Dr. M. Vančo, Kucháriková, M. Galanda) čisto, mäkko vyslovujú palatálnu hlásku *ľ*, čo je znakom toho, že hovorená reč Martinčanov vyhovuje podmienkam slovenskej spisovnej ortoepie. Hoci sú slovenské laterálne hlásky pravidelne dvojúžinové, bilaterálne, Hála vraj zistil palatogramom, že úžina palatálnej hlásky *ľ* u Gašparíkovej je len jedna, vpravo, a to isté zistil aj u Chorváta, ktorý vyslovoval *ľ* trochu mäkšie ako stredné *l*. Z týchto dvoch vzorov výslovnosti na konci svojho pozorovania o palatálnom *ľ* Hála zaviera, že „zvuk *ľ* ve střední slovenštině *není jednotní*, zní buď měkce (G-ová), nebo poloměkce (Ch)". Pýtame sa, či možno vyvodzovať po preskúmaní výslovnosti dvoch osôb normy pre spisovný jazyk slovenský? Pri takýchto úsudkoch a záveroch treba hlbšie a širšie načrieť do hovoru národa a percentuálne ustáliť výslovnosť nielen jednotlivých hlások, ale aj ich slovnú a vetnú štruktúru. Hála pozabudol, že výslovnosť unilaterálnej hlásky *l, ľ* je individuálna, ako i na to, že akosť výslovnosti súvisí s anatomickou a fyziologickou podstatou hovoriacej osoby, preto ani palatogramy nemôžu byť navlas rovnaké. Útvar podnebia a chrbta jazyka je rozličný u jednotlivých osôb, no výslovnosť môže byť i tak u každého správna. Hoci umelé podnebie, s ktorým sa skúmajú palatogramy jednotlivých hlások, je tenké, sotva $^1/_4$ až $^1/_2$ mm, predsa je nepohodlné a nezvyklé pre hovoriacu osobu. Aj táto skutočnosť môže mať vplyv na odlišnosť správnej (prirodzenej) výslovnosti skúmaných osôb, tak ako aj umelý chrup.

Okrem toho Hála neskúmal vyslovovanie izolovaných hlások, čo je tiež chyba, lebo toto je potrebné pri presnom ustálení artikulačného miesta hlásky, ďalej aj so stanoviska rezonancie násadových rúr, najmä dutiny ústnej a nosovej. On však skúmal jednotlivé hlásky len v *rámci slova* a preto nemohol dostať ani pravý dojem o akosti zvuku hlásky. Napr. hláska *ť* má iný zvukový dojem v izolovanej výslovnosti ako v slove *Baťa*, kde vplývajú na ňu susedné vokály. Zafarbujú ju nielen väčšou silou, ale aj zvukovými odtienkami. Zkrátka: keď analyzujeme niektorý hlas, robíme to najprv izolovane, a len potom v spojení s inými hlasmi, lebo len tak môžeme ustáliť presné artikulačné miesto, uhol čeľustný, palatogram atď. tej-onej hlásky.

Tvrdenie Hálu, že výslovnosť slovenských hlások srovnáva sa s malými odchýlkami (niekde) s výslovnosťou pražskou, nemôže nás uspokojiť. Syntéza slovenčiny ukazuje veľké odchýlky od analytickej reči českej. Priechody ústrojov reči od hlasu k hlasu sú väčšie a iné než v slovenčine (veľ*ki* chlapci — velcí chlapci), teda v tomto prípade napr. stojí oproti slovenskému *-ki* české *-cí* a zvukový dojem je tiež iný.

Na strane 30 uvedenej knihy Hála hovorí, že artikulačná sila pri palatálnej hláske *ň* je menšia ako pri *ď* a pri tomto zas menšia ako pri *ť*, ale neudáva príčinu toho zjavu. To je ľahko vysvetliteľné: artikulačná sila pri palatálnom neznelom *ť* je preto väčšia oproti znelým hláskam *ď*, *ň*, lebo pri neznelých hláskach hlasivky nepracujú, štrbina hlasivková je otvorená, artikulačný prúd má voľnú cestu cez túto otvorenú hlasivkovú štrbinu, teda nestráca na sile, môže s pôvodnou silou sa hnať k explozívnemu záveru, ktorý musí byť tiež silnejší, aby pod týmto silným náporom predčasne neexplodoval. Naproti tomu pri znelých konsonantoch hlasivky pracujú, tvoria záver, ktorý musí artikulačný prúd preraziť a len potom, a práve preto značne oslabnutý, dostáva sa pred explozívny záver *ď*, ktorý je tiež práve preto slabší ako záver pri predošlej hláske. Pravda, v sérii palatálnych hlások (*ť*, *ď*, *ň*) najslabší záver má nosovka *ň*, lebo pri tej zas väčšina artikulačného vzduchu prúdi voľným kanálom hltanovým do nosa. Hála spomína palatogramy z výskumov Dr. Frintu a uvádza dva vzory: *Baťa* a *Maďar*, teda skúma palatogramy hlások *ť* a *ď* a vraví, že je divné, že pomer sily je opačný (dotyk pri *ď* je širší ako pri *ť*), čo znamená, že artikulačný prúd pri *ď* je silnejší ako pri hláske *ť*. Podľa našej mienky Hálovo tvrdenie protiví sa zásadám fonetickým. Ďalej hovorí, že dotyk chrbta ja-

zyka pri palatálnych hláskach *ť, ď, ň* zasahuje nielen alveoly, ale i predné a stredné podnebie, z čoho usudzuje, že jazyk pri tvorení týchto hlások tvorí *dva* závery: jeden na alveolách, druhý na tvrdom podnebí. Vraj záver pri *ť* na tvrdom podnebí je silnejší, pevnejší (má široký dotyk) ako na alveolách. Celá definícia táto je mýlna s fonetického hľadiska! Záver môže byť len jeden a to súvislý od alveol až po stred (cacumen) podnebia!

Úloha jazyka pri tvorení hlások *ť, ď, ň* je táto: hrot jazyka oprie sa o korene dolných rezákov, aby sa mohol chrbát ľahko vymrštiť k podnebiu, kde utvorí záver pre tú-onú palatálnu hlásku. Dva závery sú nemožné, lebo vzájomne by hatily výron artikulačného prúdu. Chrbát jazyka je pritlačený o podnebie od alveol až po stred podnebia (cacumen), pravda, v strede je záver najsilnejší a preto i palatogram je v tomto mieste najväčší. Záver palatálnych

POSTAVENIE JAZYKA PRI
ARTIKULÁCII HLÁSOK *-ď, ť, ľ, ň-*.

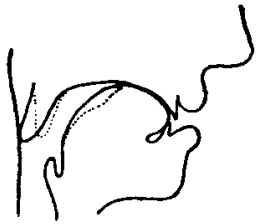

hlasov je súvisle *dorzálny*, a nie alveolárno-dorzálny. Vieme, že artikulačné miesto hlasov v súvislej reči sa mení v ústnej dutine. Podľa toho mení sa aj rezonancia čiže zafarbenie hlásky. Hála na str. 54 hovorí, že slovenské *l* sa len nepatrne líši od pražského *l*, a to tým, že sa artikuluje viacej vpredu, ale vraj s akustickej stránky niet tu citeľného rozdielu. Nuž pre laika azda je tento rozdiel nebadateľný, ale nie pre fonetika!

Na 50. str. zas tvrdí Hála, že spôsob tvorenia laterálnych hlások je rovnaký tak u Slovákov, ako aj v Prahe, s výhradou, že podľa pražskej výslovnosti tvoria sa tieto hlasy viacej vzadu dutiny ústnej na zadných alveolách (postalveoly), naproti tomu slovenské *l* je zvuk alveolárno-koronálny. V súvislej hovorenej reči môžeme ho tvoriť odchýlne, viacej v prednej alebo strednej časti ústnej dutiny, napr. *l* v slove *tlak* je dentálne alebo interdentálne, kým v slove *polkruh* je postalveolárne atď.

Hála pri výskume mäkkého palatálneho *ľ* zistil, že výslovnosť jeho troch Slovákov nie je jednaká. Čisto mäkko vyslovovala len Gašparíková, u Chorváta znela tá hláska trochu tvrdšie (polomäkko), nie však tvrdo ako české tvrdé *l* (stredné), a pokiaľ ide o Križku, ten tiež vyslovoval *ľ*, ale o ňom, ako uznáva, neskoršie sa dozvedel, že mal výslovnosť len *naučenú*, a nie *prirodzenú*, lebo v jeho rodisku (Ružomberok) tú hlásku nevyslovujú a nahradzujú ju stredným *l*. Hála teda rozoznáva výslovnosť prirodzenú a v škole naučenú. No výslovnosť materinskej reči nesmie sa líšiť od výslovnosti naučenej v škole. Keby sme toto dopustili, potom podľa úsudku Dr. Hálu ani jeden žiak by si neosvojil v škole správnu spisovnú výslovnosť, keď si ju z domu nedoniesol. Pravda je tá, že v nedávnych časoch na našich stredných i ľudových školách vyučovali zväčša českí profesori a učitelia, ktorí obyčajne neovládali správnu spisovnú slovenčinu v hovorenej reči a preto nielen že o správnu výslovnosť žiakov nedbali a nemohli dbať, ale nemohli ju ani naučiť a tak žiak neosvojil si správne vyslovovanie hlásky, keď ju z domu nedoniesol. Keď žiak vie správne vyslovovať ostatné palatálne konsonanty (*ť*, *ď*, *ň*), niet tu príčiny, pre ktorú by sa nemohol naučiť správnej výslovnosti laterálnej hlásky *ľ*, keď rozdiel je len vo funkcii jazyka. Kým chrbát jazyka pri *ď*, *ť*, *ň* tvorí na podnebí záver, pri *ľ* utvorí síce tiež záver dorzálny, ale na dvoch bokoch lista jazyka utvoria sa široké úžiny. Pri *ť*, *ď* je artikulácia mediálna, t. j. artikulačný vzduch prúdi vodorovným smerom, pri *ľ* prúdi bokom, bilaterálne. Dorzálny záver pri *ľ* je slabší ako pri *ď*, dotyk tiež menší, lebo artikulačný prúd má voľnú cestu unikať bokovými štrbinami, netlačí takou silou na záver ako pri *ď*, *ť*.

Po tomto prehľade diela Dr. Hálu o palatálnych hláskach podívajme sa na poznámky Dr. Jána Stanislava v jeho knihe „Liptovské nárečia". Na str. 78 píše toto: „Štúdium svojej výslovnosti prevádzal som v laboratoriu pre experimentálnu fonetiku p. prof. Chlumského pri univerzite Karlovej v Prahe. Moje štúdiá sledoval sám p. prof. Chlumský a podrobne každý môj pokus kontroloval p. doc. B. Hála." Zato citujeme tieto slová, lebo sa autor odvoláva na mnohých miestach na pokusy a výskumy Dr. Hálu. Teraz nám nejde o to, aby sme prebrali celý bohatý materiál diela Dr. Stanislava, ale vyberieme z neho len tie časti, ktoré sa vzťahujú na palatálne hlásky, teda i na mäkké *ľ*.

Na str. 79 autor píše, že Hála počul pri vyslovovaní hlásky *ť* iný hlas, podobný vraj zmäkčenému *c*. V súvislosti s týmto pozna-

menávame, že hláska (afrikáta) *c* vzniká splynutím *t*+*s*, to jest hlásku *t* na tom mieste tvoríme, kde to žiada sykavka *s*, teda na alveolách. Hlavnú funkciu jazyka prevezme sykavka. Kým explozívu *t* tvoríme hrotom jazyka, sykavku *s* prednou časťou chrbta jazyka. Hláska *t* je apikálna, hláska *s* je dorzálna. Jazyk pri tvorení afrikáty *c* prispôsobí sa hláske *s*, záver splynie s úžinou. Môžeme povedať, že sa utvorí polozáver alebo poloúžina. Keďže Hála počul miesto hlásky *ť* hlásku *c*, to znamená, že záver explozívy bol slabý, artikulačný prúd unikal tesnou úžinou a zaiste artikulácia *ť* nebola presná, lebo afrikátu *c* tvoríme na alveolách dorzálne, kým hlásku *ť* na časti podnebia tzv. preapalatalis anterior. Pravda, pri artikulovaní palatálnych hlások *ť*, *ď*, *ň*, *ľ* počujeme sprievodný zvuk, ale tento zvuk je iný, než má zmäkčené *c*; po *ť*, to jest po explozíve, ozve sa neznelé *j*, pri hláskach *ď*, *ľ* zas znelé *j*. Hála zaznačuje, že hláska *ť* má artikulačné miesto viac vpredu ústnej dutiny ako *ď*, ale zas nepovie, prečo. Vieme však, že toto vyplýva z fyziologie ústrojov reči. Totižto každá hláska, pri ktorej pracujú aj hlasivky, teda znelé konsonanty čiže tónové šumy, má artikulačné miesto o niečo ďalej vnútri ústnej dutiny ako neznelé, to jest šumy, lebo prácou hlasiviek znižuje sa hrtan a násadové rúry a s nimi spolu aj jazyk sa posunie ďalej. Hoci výskumy Dr. Jána Stanislava nesúvisia s experimentálnou fonetikou, to jest fonetikou inštrumentálnou, ako u Dr. Hálu, metódy jeho pozorovania sú cenné. Ich prácu, hlavne výsledky týchto dvoch pracovníkov, mohli by sme porovnať, keby sa kryly spôsoby ich pozorovania. No k dielu Dr. Jána Stanislava, ktoré je ozaj hodnotné, časom sa ešte vrátime. Teraz sa vráťme k jeho pozorovaniam a výskumom, ktoré sa vzťahujú na uplatnenie mäkkého *ľ*.

Podľa pozorovania J. Stanislava palatalizácia *ľ* nie je všade rovnaká, má svoje stupne mäkkosti, ba sú aj kraje, kde výslovnosť palatálneho *ľ* zakapáva a miesto neho sa uplatňuje stredné *l*. Niekde výslovnosť palatálneho *ľ* považujú za neestetický zvuk a znak sedliackosti hovoriaceho a preto ho lepšie rodiny (zemani, remeselnícke rodiny a pod.) nevyslovujú. Výslovnosť palatálneho *ľ* býva veľmi často príčinou výsmechu ľudí, ktorí ho vyslovujú, najmä medzi deťmi v škole, a to nie raz i so strany *učiteľov* (str. 199). Autor diela na str. 202 píše: „Vidíme teda, že na vyslovovanie alebo nevyslovovanie palatálneho *ľ* pôsobia rôzne okolnosti, a že i v tejže rodine môžu byť závislé od rôznych faktorov." Tieto poznámky autora knihy tu uvádzame preto, aby sme upozornili školy na zanedbávanie palatálnej hlásky *ľ*, ktorá má svoje miesto v Pravidlách slovenského

pravopisu, ale musí ho mať aj v spisovnej hovorenej reči a v slovenskej ortoepii. Nepostačí, aby žiak písal presne podľa Pravidiel, ale treba, aby aj správne hovoril. Toto si musia uvedomiť všetci učitelia a profesori. Nebolo by od veci, keby sa pri ustaľovaní známky zo slovenčiny prizeralo aj na výslovnosť, veď v styku, či už súkromnom alebo úradnom prevažne užíva sa reči hovorenej, nie písanej a predsa, kým na správnosť písomnej reči kladie sa veľký dôraz v školách, výslovnosti sa nevenuje pozornosť!

Každá hláska, teda aj palatálne *ľ* má svoje fonetické vlastnosti, ktoré sú spojené s rozličnými funkciami ústrojov reči. Tieto sú takéto: prekážka a jej akosť, počet prekážok, funkcia oblúkov podnebných, miesto prekážky (artikulačné miesto hlásky), funkcia hlasiviek (aktivna a pasívna podstata), čas atď. Podľa týchto fonetických zákonov môžeme zistiť, že palatálna hláska *ľ* je:

a) podľa funkcie oblúkov podnebných hláskou ústnou (orálnou),

b) podľa prekážky hláskou úžinovou,

c) podľa počtu prekážok hláskou dvojprekážkovou (hlasivky a palatálne úžiny),

d) podľa času tvorenia hláskou spiransovou čiže trvácim tónovým šumom,

e) podľa smeru prúdu artikulačného laterálny, bilaterálny hlas.

Do tejto série hlások náležia všetky laterálne hlásky. Zvukový rozdiel súvisí s polohou jazyka a artikulačným miestom týchto hlasov. Napr. tzv. stredné *l* tvoríme koronálnou časťou jazyka na alveole. Keď koronálnu časť jazyka posunieme s alveoly na stred podnebia (cacumen), utvorí sa tzv. kakuminálne čiže cerebrálne *l*, to jest sanskrtské *l*. Na tom istom mieste tvoríme chrbtom jazyka mäkké *ľ*. Keď hrotom jazyka utvoríme záver na alveolách alebo postalveolách a chrbát jazyka posunieme hlboko do dutiny ústnej, ta, kde tvoríme vokál *u*, dostaneme velárne *ł*, ktoré je silne zafarbené vokálom *u*. Takto utvorená lyžicová dutina je hlbšia ako pri strednom *l*, aj bokové úžiny sú väčšie, pretože chrbát jazyka posunieme dozadu, labily trošku vysunieme tak, že sa aj ich optický obraz podobá optickému obrazu hlásky *u* (v poľštine a ruštine je toto *ł* časté).

Hlásky dvojúžinové nazvali aj hláskami plynnými (liquidae) azda preto, že pri ich tvorení je dutina ústna najotvorenejšia a ich zvučnosť najväčšia medzi konsonantmi. Preto, keď v slabike niet samohlásky alebo dvojhlásky a je v nej laterálna hláska, táto sa

stáva slabikotvorným hlasom. Práve preto vyobcovanie hociktorej laterálnej hlásky zo štruktúry slova značilo by ukrátenie slovenčiny o dôležitú zvučnú hlásku.

Neškodí nám vedieť, že bokové úžiny laterálnych hlások nie sú vždy rovnaké, ba u mnohých ľudí uplatňuje sa len jedna úžina. Takto tvorená hláska je hláska unilaterálna.

V našej spisovnej reči máme dve laterálne hlásky (Seitenlaute), tzv. stredné *l* a palatálne čiže mäkké *ľ*. V ľudovej reči sa vyskytuje aj spomenuté už velárne *ł*, ktoré sa mení na *ŭ*; o tomto sa obšírne zmieňuje Dr. Ján Stanislav v Liptovských nárečiach (str. 196—205).

Naše stredné *l* tvoríme (izolované, pravda!) na alveolách koronálnou časťou jazyka. Záver je v strede, po dvoch stranách jazyka za záverom utvoria sa po bokoch jazyka úžiny, ktorými prúdi artikulačný vzduch. Dotyk jazyka o podnebie je slabší ako pri hláskach (explozívach) *t*, *d*, ale väčší ako pri nazálnej hláske *n*, lebo stredný záver je tiež silnejší ako pri *n*. V súvislej reči mení sa artikulačné miesto *l* práve tak, ako aj jeho zvukové odtienky.

Tzv. palatálne hlásky *ť*, *ď*, *ň*, *ľ* majú rovnaký charakter. Tvoríme ich výlučne chrbtom jazyka na strednom podnebí. Pravda, palatogramy týchto hlások nie sú rovnaké; sú širšie a užšie. Najširší dotyk má *ť*, menší *ď*, stredný *ľ* a najmenší *ň*.

PALATOGRAMY.

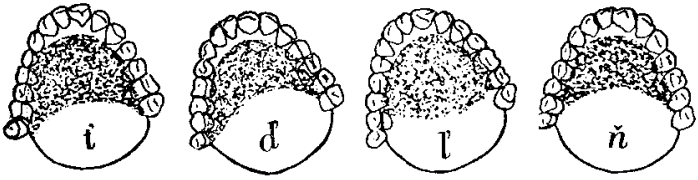

Ako artikulujeme tieto hlásky?

Hrot jazyka oprieme o korene dolných rezákov, chrbát jazyka (jeho časť, zvanú praedorsum) vysunieme, vymrštíme k podnebiu, a to od alveol až po strednú časť, zv. praepalatalis anterior podnebia. Takto tvoríme aj izolované mäkké *ľ*. Zvukový rozdiel týchto hlások súvisí s formou jazyka a akosťou prekážok: *ť*, *ď* sú explozívy, *ň*, *ľ* spiransy. Kým pri strednom *l* sú úžiny rozprestrené na alveolách,

pri *ľ* na strednej časti podnebia a ťahajú sa po zadné stoličky. Pýtame sa preto, prečo znejú spomenuté hlásky mäkko? Veď stred podnebia je tvrdý, tam sa vlastne končí tzv. podnebná kosť! Spomenuli sme, že kakuminálne čiže cerebrálne *l*, ktoré tiež tvoríme na strednom podnebí, zneje veľmi tvrdo, lebo sa tvorí koronálnou časťou jazyka. Čím tvrdší je podklad pre hrot jazyka, tým je tvrdšia hláska, napr. dentálne alebo interdentálne *t*, *d* zneje tvrdšie ako alveolárne alebo postalveolárne, kde je podklad mäkší. Pri palatálnych hláskach je chrbát jazyka rozložený pod podnebím, teda zaujíma širokú plochu, pod ním artikulačný prúd vzduchový rozprestrie sa po tejto širokej ploche, kým sa dostane von z ústnej dutiny, preto rozloženie artikulačného vzduchu medzi chrbtom jazyka a podnebím dostane sa do nízkeho a širokého rezonančného priestoru, ktorý zmäkčuje zvuk. Veľkosť zmäkčenia zvuku zmenšuje, zmierňuje malý pohyb jazyka v čiare kolmej a počujeme na konci palatálnej hlásky *ť* zvuk, podobný nezvučnému *j*, pri *ď*, *ľ* zas zvučnému *j*, teda nie zmäkčené *c*, ako počul Hála pri vyslovovaní hlásky *ť*.

Ako stredné *l*, tak aj palatálne *ľ* mení svoje artikulačné miesto v hovorenej súvislej reči. Skúmajme najprv výslovnosť izolovaného *ľ* a potom v štruktúre slova *Oľga*, *toľko* ap. a zistíme, že artikulačné miesto posunie sa o niečo ďalej do ústnej dutiny. Úlohu palatálneho *ľ* prevezme palatalizované *ľ*, keď za ním stoja vokály *i*, *e* alebo dvojhlásky *ie*, *iu*, *ia*. Hála tvrdí, že slovenské palatálne *ľ* nezneje rovnako, ale mäkko alebo polomäkko. Tento jeho výrok nemôžeme uznávať za všeobecný, lebo, kým izolované *ľ* zneje vždy mäkko, v súvislej reči mäkkosť má svoje stupne. Napri. v slove *ľúbiť* zneje mäkšie ako v slove *maľba* atď. Čeľustný uhol pri *ľ* je menší ako pri strednom *l*, lebo veľkosť čeľustného uhla závisí od vertikálneho pohybu jazyka a pri *ľ* jazyk stojí vyššie pod podnebím ako pri strednom *l*.

Keď sa bokové úžiny pri *l*, *ľ* zúžia, vzniká laterálny spirans a zafarbuje hlásku sykavkou; pri nezvučnom laterálnom hlase hláskou *s*, *š*. V slovenčine však niet takéhoto laterálneho hlasu a keď vzniká, je to hláska cudzia alebo neprirodzená, teda pre nás Slovákov nesprávna. V niektorých cudzích rečiach nájdeme aj tzv. nezvučné, nemé *l*, napr. vo francúzštine a v angličtine pred neznelými konsonantmi. Nezvučné (nemé) *l* je aj izlandské *hl*, pri ktorom zvuk nahradzuje laryngálny spirans *h*. V sanskrtskej reči sa uplatňuje aj nazálne *l*, ktoré vyslovujú miesto hlások *m*, *n*, keď tieto hlásky stoja pred *l*, napr. *yam lokam* — *yal lokal* atď.

Teraz, po fonetickom prehľade hlások bilaterálnych, pozrime do fonetickej sústavy palatalizovaného *li, le*. Do pochopu „Palatalisierung" zahrnujeme konsonanty, ktoré vplyvom vokálov *i, e* alebo diftongov *ie, ia, iu* sa zmäkčujú, palatalizujú. „Labialisierung" zahrnuje v sebe labiálne, bilabiálne, labiodentálne zmäkčené konsonanty. Zvuk palatalizovaného *ľ* nelíši sa natoľko od zvuku palatálneho *ľ*, ako od jeho spôsobu tvorenia. Palatálne hlásky *ť, ď, ň, ľ* sú samostatné a jednoduché hlásky. Palatalizované hlásky zas úzko súvisia s vokálom alebo diftongom, ktorý hlásku palatalizuje, preto palatalizované hlásky, teda i *li, le, lie, liu, leu* atď. nie sú jednoduché hlásky, ale složeniny *l+i, l+e, l+ie* ap.*

Ako tvoríme palatalizované *ľ*?

Kým tvoríme laterálny hlas *l*, chrbát jazyka sa dvíha k podnebiu, aby zaujal artikulačné miesto nasledujúcej samohlásky *i, e* alebo diftongu *ie, iu* a pod., teda artikulačný výkon jazyka je pri obidvoch hláskach súčasný. Artikulačný prúd vzduchu *l* dostane sa do palatálneho kanála nasledujúcej samohlásky a zmäkčí sa. Palatalizovanú hlásku tvoríme na tom artikulačnom mieste, kde to žiada zmäkčujúca samohláska alebo diftong. Palatálne hlásky môžeme tvoriť izolovane, ale palatalizované nie, len v sprievode zmäkčujúcej hlásky.

V slovenčine nájdeme aj výnimky, kde vokály *i, e* a diftongy *ie, iu* a pod., nezmäkčujú *l, d, t, n*, napr. v slove *teraz, teda, žiaden, jeden, onen* a pod. V týchto prípadoch je smerodajná etymologia slovenského slova a cit rečový, výslovnostný. Autor článku „Slovenské *ľ*" má pravdu, keď na str. 207 píše: „V príkladoch, ktoré po pravidle nasledujú, alebo predchádzajú pri vyvodzovaní pravidla učiteľom, musíme najprv nacvičiť správnu výslovnosť a súčasne nacvičovať aj pravopis. Výslovnosť je dôležitejšia!... Učiteľ si musí uvedomiť a žiakovi vštepiť, že hlavná je reč, výslovnosť, až potom ide pravopis." Toto je aj naša základná požiadavka! Ale aby mohol učiteľ dostáť tejto požiadavke, musí byť oboznámený s teoretickou a praktickou fonetikou, prípadne fonologiou. V záujme správnej výslovnosti slovenskej a ortoepie by neškodilo, ba bolo by žiadúce, aby MŠaNO zriaďovalo kurzy pre učiteľov a profesorov z praktickej fonetiky a fonologie.

* *Poznámka redakcie.* — Autor článku na základe svojich praktických skúseností podáva svoje náhľady, no k jeho teoretizujúcim úvahám bude sa treba vrátiť.

Ed. Sahliger:

HOSPODÁRSKA JAZYKOVEDA NA SLOVENSKU.

(Podstata a význam.)

Úvod.

Väčšina ľudí — a bohužiaľ, i mnohí odborníci — si ešte stále neuvedomuje dôležitosť jazykov v hospodárstve. Doteraz jazyk v hospodárskom živote bol zaznávanou popoluškou. Je vždy ešte rozšírený mýlny názor, že hospodársky jazyk je len tá obchodná korešpondencia. Je preto na čase prehľadne sa zapodievať hospodárskou jazykovedou, respektíve hospodárskymi jazykmi, so zvláštnym zreteľom na slovenské hospodárske (obchodné) školstvo. Je to pre výstavbu slovenského školstva jedna z najdôležitejších vyučovacích potrieb. Zdarné riešenie bude mať rozhodujúci vplyv na výstavbu slovenského hospodárstva, ba môžeme smelo tvrdiť, že akosť slovenského hospodárstva bude závisieť od akosti slovenského jazyka ako jazyka hospodárskeho, respektíve hospodárskych jazykov vôbec. Úlohou tohto článku je vysvetliť v krátkosti podstatu hospodárskej jazykovedy a poukázať na jej význam. Je to prvý pokus v slovenskom jazyku a na Slovensku vôbec, ktorý chce aj nabádať k ďalšej tvorivej činnosti. Výraz obchodný jazyk je priveľmi úzky a nekryje celý pochop. Jedine správne je hospodársky jazyk. Úmyselne užívam termínu „hospodárska jazykoveda" miesto „hospodárska lingvistika".

Hospodárska jazykoveda.

Štúdium hospodárskych jazykov je úlohou takzvanej hospodárskej jazykovedy[1]. Je to mladá, ale veľmi dôležitá veda. Rozdeľujeme ju na:[2]

1. výskum hospodárskeho jazyka (Wirtschaftsprachforschung),

---

[1] Dr. Ed. Sahliger, Wirtschaftssprachwissenschaft. Versuch einer Grundlegung und ersten Einführung. L. Gansel, Bratislava—Trenčín, 1937; Zd. Vančura, Hosp. linguistika. Pokus o její teorii s doklady z anglického názvoslovi účt., Praha 1934; E. E. J. Messing, Zur Wirtschafts-Linguistik, Nijgh & Van Ditmar N. V. Rotterdam, 1932; E. E. J. Messing, Methoden und Ergebnisse der wirtschaftsprachlichen Forschung, Verl. Kemink & Zoon. Overden Dom Utrecht, 1928.

[2] C. Sigmar Gutkind, Bemerkungen zur Struktur der modernen französischen Wirtschaftsprache. Neuphil. Monatschrift, 2. roč. (1931), 385n.

2. poučenie o hospodárskom jazyku (Wirtschaftsprachkunde),

3. náuka o hospodárskom jazyku (Wirtschaftsprachlehre); to znamená: výskum preskúma hospodársky jazyk dejinne[3] a prítomne, pritom však hranice medzi jazykovou minulosťou a prítomnosťou ostávajú nejasné.[4]

Ako sa to len stalo, že hospodárska jazykoveda ešte nie je na takej výške, ako by to bolo treba? Odpoveď je veľmi ľahká. Pracovník v tomto novom vedeckom odbore musí byť jazykovedne a hospodársky školený a takých ľudí máme ešte primálo.

Čo je hospodársky jazyk?[5] Hospodársky jazyk je jazyk, ktorý sa užíval a užíva a to ústne a písomne vo všetkých odvetviach hospodárskeho života. Zapodievame sa ním, aký bol a aký je, aby sme mohli dať smernice, aký má byť.

Ako rozdeľujeme hospodársky jazyk? Delíme ho:

1. na jazyk obchodnej korešpondencie,

2. na názvoslovie tovarov, technických pomôcok a zamestnancov,

3. na jazyk obchodných vied,

4. na jazyk burzy a tržných zpráv,

5. na jazyk reklámy,

6. na názvoslovie národohospodárske.

Z toho vyplýva, že úlohou hospodárskeho jazyka je:

1. zachytiť hospodárske denie (dohovory, zprávy atď.),

2. umožniť písmom, slovom a tlačou výrobu, rozdeľovanie a použitie statkov (listy, rozhovory, reklámne prostriedky atď.).

Obchodný list je vývojove veľmi zaujímavý.[6] Prv, keď nebola taká premávková možnosť ako dnes, nebol div, že často nebolo rozdielu medzi súkromným a obchodným listom a že často nájdeme niekoľko obchodných prípadov v jednom liste. Výrazné sú v nich náboženské prvky. Boh, Ježiš, Mária mali poslať dobrého kupca, darovať výhodnú cenu a podobne. Vývoj obchodného listu ukazuje výstižne duch jednotlivých dôb.

---

[3] Dr. Ed. Sahliger, Die geschichtliche Wirtschaftsprachforschung v De Spiegel Van Handel en Wandel, 1936 (str. 188, 250—252, 313).

[4] Porov. W. v. Wartburg, Das Ineinandergreifen von deskriptiver und historischer Sprachwissenschaft in d. Berichten der sächsischen Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Klasse 83 (1931), Heft 1.

[5] Dr. Ed. Sahliger, Čo je hospodársky jazyk?, Budovateľ, roč. II. čís. 44 z 1. nov. 1940, str. 3.

[6] Dr. B. Penndorf, Die historische Entwicklung des kaufmännischen Briefstils, Wirtschaftslinguistik (porov. pozn. 1.), 158 n.

Dnešné obchodné listy delíme:

1. podľa obsahu na listy peňažné a tovarové,

2. podľa slohu na listy osobné a neosobné.

Časti listu, ako je známe, sú: záhlavie, dátum, vnútorná adresa, vlastný list, záverečné formuly a podpis. Namiesto neosobných listov užívame často tlačivá, kde nájdeme veľa jazykových zvláštností. (Staré tvary, tlačové chyby a pod.) Sem patria tiež ochranné známky a skratky.

Pod názvoslovím rozumieme mená tovarov:

a) podľa zeme pôvodu, napr.: Slovenská bryndza,

b) podľa mesta pôvodu, napr.: Pezinské víno,

c) podľa výrobcu, napr.: Baťovky,

d) podľa upotrebiteľnosti alebo vlastnosti, napr.: Diplomatky.

Mená firiem, obchodov a podobne:

a) priame meno: majiteľ,

b) skratky: Želka, Nupod, Dovus,

c) symbolické: *1.* svojské: Včela, Tatra banka,
2. cudzie: Floriat, Futurit.

Mená technických pomôcok: písacie a účtovacie stroje, dopravné prostriedky, výrobné a rozdeľovacie zariadenia atď.

Mená ľudí zamestnaných v hospodárstve.

Pri obchodných vedách ide nám hlavne o vysvetlenie odborných výrazov.

Pri burze a tržných zprávach ide zasa o jazykové zistenie stavu trhu (množstvo tovaru, akosť tovaru, cena tovaru) a nálady trhu (cenové výkyvy, rýchlosť kúpy a predaja).

Pri rekláme musíme jazykove rozobrať:[7]

1. ponukové listy (tlačivá, obežníky),

2. katalogy (prospekty, brošúry, časopisy jednotlivých firiem),

3. oznamy v dennej a odbornej tlači,

4. plakáty (svetelný plakát, svetelný obraz, reklámny film),

5. ponukové rozhovory (reči atď.),

6. výklady a výstavy.

Tu nás zaujíma predovšetkým text: nadpis, vlastný text, adresa alebo značka.

---

[7] Schlieper, Wirtschaftliche Werbekunde, Verl. Poeschel, Stuttgart, 1929, str. 6 n.

Aké jazykové zjavy nás zaujímajú pri hospodárskom jazyku?

1. Vonkajšia jazyková stránka:

a) výslovnosť, tvorenie jednotlivých hlások a hláskových skupín, prízvuk, spád reči a zafarbenie,

b) gramatické zjavy: tvaroslovie, stavba viet a takzvané jazykové formuly;

2. vnútorná stránka: významová.

Východisko je vždy všeobecný jazyk a ide o to, zistiť, či a ako (a prečo) sa hospodársky jazyk líšil a líši od neho. Pri každom zjave treba postupovať podľa výskumných zvyklostí a metód všeobecnej jazykovedy, t. j. treba presne a správne udať miesto, čas a pod. Má to často veľký význam. Pritom je celkom možné, ba pravdepodobné, že sa utvoria zvláštne výskumné metódy jazykohospodárske. Iné smernice na bádanie sú:

1. z ktorých jazykov, kedy a v akom množstve boly prevzaté jazykové zjavy,

2. ako podporovali jednotlivci, politické pomery, vojny, revolúcie a vynálezy hospodársky jazyk,

3. jestvovalo, alebo jestvuje kolísanie hospodárskych jazykových zjavov, priechodné alebo trvalé neužívanie, respektíve odumretie, a prečo?

4. majú jazykové zjavy rozličný význam v hospodárskom a všeobecnom jazyku?

5. v čom sa líši hospodársky jazyk od všeobecného jazyka a ako pôsobil a pôsobí na všeobecný jazyk,

6. ako vplýval hospodársky jazyk na spisbu.

Pri bádaní nesmieme zabúdať ani na to, že duševný stav (chybné výkony[8]), pôvod, politická a cirkevná príslušnosť, zamestnanie a pohlavie majú vplyv na jazyk jednotlivca a skupiny, ináč naša práca by mohla byť chybná, vlastne neúplná.

Pri výskume slovenského jazyka ako jazyka hospodárskeho bude zaujímavé zistiť, ako naň pôsobil so stránky hospodársko-jazykovej štátny sväzok s Maďarmi a Čechmi, potom autonómia a samostatný štát. Ako napríklad naraz sa zjavujú v oznamoch značky ako kresťan, Árijec, utečenka.[9] Ďalej bude treba zistiť

---

[8] Weimar, Wesen und Arten der Fehler, Zeitschrift für päd. Psychologie und Päd. 1. d., roč. 23, 17 n, 2. d., roč. 24 (1923) 84 n, 3. d., 267 n. 4. H. 353 n. s literatúrou.

[9] Porov. Dr. Ed. Sahliger, Jazyk slovenský ako jazyk hospodársky vo výročnej zpráve slov. obch. akadémie v Trenčíne 1939/40, 15 n., najmä str. 21.

vplyv nemeckého jazyka[10], a najmä u zahraničných Slovákov vplyv jazyka anglického, bulharského a rumunského. Aj jednotlivci[11] tu pôsobili. Výraz „slovenská päťročenka" pochádza od ministra Medrického. A aký vplyv mala len industrializácia.[12] Majme len na mysli, ako boly nové výrobky pomenované a ako boly jazykovo-reklámne uvedené na trh. Akú jazykovú ozvenu mal, má a bude mať slovenský národný socializmus. Tuná príde generálna skúška na slovenských jazykospytcov. Doteraz panuje ešte mnohoznačnosť a nejednota. A vplyv hospodárskeho jazyka na všeobecný jazyk?[13] Dostačí si prezrieť v knihe „Slovenské príslovia" od Štefana Hanigovského[14] state: Práca (str. 127), Peniaze (221), Sporivosť, Márnivosť (224), Dlžoba (228), Požička (230), Ručenie (230), Dane (231), Obchod (233), Remeslo (235), Cena (239), Vzácnosť (240), Drahé (240), Lacné (241) a uvidíme, aký bohatý bude výsledok.

Ako si zadovážime výskumný materiál?

1. Pozorovaním ústnych výkonov v hospodárskom živote, asi tak, ako dnes zachycujeme nárečia. Pritom je aj možné použiť technické pomôcky ako gramofonovú platňu, ale tak, aby sme vylúčili možné chybné zachycovanie, ktoré je pri tom spôsobe bádania ľahko možné[15],

2. spracovaním písomného materiálu. Koľko písomností leží nevyužitých po našich archívoch, knižniciach a múzeách. Koľko svojského jazykového materiálu by sme tam našli pre sformovanie hospodárskeho jazyka (odborné výrazy).

Ďalej nesmieme zabúdať na hospodársku odbornú tlač a hospodársku časť novín a časopisov. Práve noviny zachycujú aj s jazykovej stránky verne a pohotove každé chvenie. Ani korešpondenciu firiem, tovární a obchodníkov nebudeme smieť zanedbávať, keď aj tu azda narazíme na istý odpor (obchodné tajomstvo). Ale aj národopisný výskum[16] na vidieku a v meste

---

[10] Porov. nemecké výrazy u slovenských remeselníkov.

[11] Porov. Dr. Ed. Sahliger. Aufgaben der sudd. Sprachwissenschaft Heimatbildung, roč. 14 (1933), str. 248, najmä pozn. 15 (str. 251).

[12] Siebenschein, Die Industrialisierung als Faktor der Umgestaltung der Handelssprache v Abhandlungen zur Wirtschaftsgermanistik. Orbis, Praha 1936.

[13] Porov. T. Krejčí, Einfluss des Handels auf die Entwicklung und Gestaltung der deutschen Sprache. Versuch einer wirtschaftslinguistischen Studie, Praha, 1932.

[14] Košice 1938.

[15] Dr. Ed. Sahliger, Die Schallplatte im Dienste der Mundartforschung, Heimatbildung, roč. 9 (1927) 62 n.

[16] Dr. Ed. Sahliger, Wirtschaftsprachwissenschaft und Volkskunde, Sudd. Zeitschrift für Volkskunde, roč. 7 (1934), 21 n.

iste obohatí hospodársky život všeobecne a jazykove. Bude to dokonca treba, ak chceme byť so stránky hospodársko-jazykovej na výške, aby sme mohli byť hospodárskym činiteľom naporúdzi ako jazykoví poradcovia pri využití národopisnej vlny. (Kroje, pamiatkové predmety, svojský nábytok, ľudové umenie.) Národopis ako národný a hospodársky činiteľ[17] bol doteraz u nás veľmi zanedbaný. Prednášky a cvičenia hosťa-profesora z lipskej univerzity Dr. Bruna Schiera iste budú prvým krokom k náprave.

Bolo by treba zákonom ustanoviť, aby každá tlačiareň bola povinná dodať istý počet exemplárov každého hospodárskeho tlačiva ústrednej sbierke v ústave pre výskum hospodárskych jazykov pri Vysokej obchodnej škole v Bratislave a všetkým obchodným akadémiám. Takto by sme dostali sbierky, ktoré by boly nielen múzeami hospodárskej kultúry, ale zároveň aj prameňom pre vedecký výskum a názorné vyučovanie. Osoh by mal z toho hospodársky život a škola.

Jazyk slovenský ako jazyk hospodársky[18] *a hlavné požiadavky pri jeho tvorení.*

Jazykoveda na Slovensku sa ešte hospodárskym jazykom nezaoberala. Darmo hľadáte v dielach o slovenskom jazyku zmienku o ňom ako o hospodárskom jazyku. Aj v najnovších časoch máme len málo príspevkov k tejto otázke. Hospodársky jazyk sa ešte len tvorí. Pri jeho formovaní účinkovaly a účinkujú popri činiteľoch udaných v smerniciach pre výskum tieto sily, a to rušivo:

1. zlá stavba mluvidiel (chyby vo výslovnosti, zlé tvorenie jednotlivých hlások atď.),

2. nepresné ovládanie jazyka,

3. čiastočná a úplná dvoj- a trojjazyčnosť,

4. písomné podanie jazyka,

5. prekladanie,

6. duševný stav hovoriaceho (ustatosť, rozrušenie, radosť),

7. všeobecná doba.[19]

Vplyv týchto síl sa prejavuje vo forme jazykových chýb, jazykových nesprávností a chybných výkonov.[20]

---

[17] Dr. Ed. Sahliger, Národopis ako národný a hospodársky činiteľ, Budovateľ, roč. III, čís. 1 z 3. jan. 1941, str. 3.

[18] Dr. Ed. Sahliger, Jazyk slovenský ako jazyk hospodársky, porov. pozn. 9.

[19] Dr. Ed. Sahliger, Sprachpflege, Heimatbildung 16 (1935), 289 n.

[20] Porov. pozn. 8.

Výskum jazyka má za úlohu len zistiť stav veci a nič viac. Ale náuka o hospodárskom jazyku má už usmerňovať, t. j. vyhýbať chybám minulosti a prispôsobiť výsledky výskumu požiadavkám doby. Nesmieme sa dať unášať prúdom tradícií. Pri tvorení hospodárskeho jazyka musíme sebavedome, zodpovedne, po chlapsky a tvorive zasiahnuť a postupovať podľa týchto hlavných požiadaviek:

1. Svojskosť: to znamená čerpať jazykové prvky z vlastného jazyka. Neplatia vyhovárky, ako odbornosť, medzinárodnosť, svetovosť. Hospodársky jazyk je pre celú národnú pospolitosť, a nielen pre vyvolený kruh odborníkov. Je to istá národná vlažnosť, keď užívame výrazy, ako: export, import, produkty, clearing. Výrazy, ako: *vývoz, dovoz, výrobky, vyúčtovací styk* nie sú dosť priliehavé? Pravá odbornosť je možná aj bez vypožičaných slov zo všetkých krajov sveta. Nepotrebujeme firmy, ktoré sa vystatujú cudzím, nesrozumiteľným názvom svojich výrobkov. Nie je to pri najmenšom povrchnosť, keď zasielame slovenský tovar vyrobený slovenským umom a slovenskou rukou pod cudzím menom do sveta? A odborné výrazy? Je vážne slovenský jazyk tak málo vyvinutý, že nedostačí na to? Tuná treba podpísať to, čo Polakovič zistil o filozofickej reči[21], pretože to platí tiež pre hospodársky jazyk a najmä pre odborné hospodárske výrazy. Polakovič píše: „Pretože filozofická reč slovenská nejestvovala a ešte ani nejestvuje, je prirodzené, že vo filozofických pokusoch sa stretávame s množstvom cudzích výrazov, ktorým človek vo filozofii nezbehlý vôbec nerozumie, prípadne sa stretávame s nebezpečnou mnohoznačnosťou slov, ktoré musia pri rozličných ľuďoch vyjadrovať i protirečiace významy. Mnohí viac-menej šťastlivo si tvoria svoje výrazy, mnohí pristrihujú jestvujúce slovenské slová istého významu pre vyjadrenie svojej myšlienky tak, že na toto pristrihnutie neupozornia, mnohí preberajú bez výberu cudzie výrazy a poslovenčujú ich privesením slovenskej koncovky. Týmto spôsobom sa rodí hmlistý chaos, ktorý sa môže stať trvalým, ak sa neznemožní vo svojich začiatkoch."

Aké odborné výrazy potrebujeme teda?[22] Jednoznačné. To znamená, musia pre každého značiť to isté. Ďalej jednoduché

[21] Polakovič, O slovenskom filozofickom slovníku, Filozofický sborník čís. 1 (1940), 34—40.

[22] Dr. Ed. Sahliger, Odborné výrazy v hospodárstve, Budovateľ, čís. 3 zo 17. I. 1941, str. 3.

a napokon svojské s jazykovej stránky, a preto všeobecné, srozumiteľné.

Ako ich tvoríme?

1. Dáme už vžitému odbornému výrazu novú náplň, nový význam.

2. Tvoríme úplne nový výraz:

a) oživujeme starý slovenský výraz s podobným významom (a koľko takých výrazov máme v našich starých spisoch po našich archívoch! Len treba ich hľadať a nájsť);

b) pri nedostatku slovenských výrazov užívajme slovanských slov. Tuná nesmie národná precitlivelosť odstrániť napríklad dobré a vžité české odborné výrazy a nahradiť ich neslovanskými výrazmi;

c) len po vyčerpaní všetkých slovanských možností slobodno užívať neslovanské cudzie slová.

2. Jazyková správnosť (porov. hore).

3. Brannosť a hospodárnosť. Nová doba vyžaduje šetrenie časom, surovinami a pracovnou silou. A to s hospodárskeho a branného hľadiska. Brannosť[23] značí rezkosť, priamosť a srozumiteľnosť a to sa musí prejaviť aj s jazykovej stránky. Neosobné listy musia byť, povedal by som, rýchlopisným záznamom najdôležitejších skutočností; čo najstručnejším zistením skutkovej podstaty bez zbytočných osobných a jazykových prídavkov. Osobné listy sú zasa ako by priateľské obchodné rady obchodníka zákazníkovi. Keď dostanem osobný list, povedzme takú ponuku, musí byť slohove taká, ako by ponúkateľ stál, alebo sedel predo mnou a hovoril so mnou. Nijaká papierovosť, ale priamy jazykový zásah. No hospodárnosť, krátkosť, rezkosť nesmú byť zasa na úkor jazykovej správnosti a srozumiteľnosti, ako to často býva pri oznamoch. Vynechávajú sa predložky a spojky, užívajú sa nemožné skratky, aby sa len šetrilo na nepravom mieste.

4. Životná blízkosť. Tuná treba sa do dôsledkov držať zásady: — Píš, ako hovoríš. Potom napríklad osobný list žiari životným teplom. Po chlapsky ponúkame, otvorene žiadame.

(Pokračovanie.)

---

[23] Dr. Ed. Sahliger, Hospodárska linguistika a brannosť, XIX. výročná zpráva št. obch. akadémie v Trenčíne 1937/38, str. 6—9.

Jozef Vavro:

NÁREČOVÉ SLOVÁ A VÝRAZY.

Prievidza:

(Dokončenie.)

kivätuvať sa, chrániť sa nečistoty, neporiadku: *Utri si nos, čo sa ňekivätuješ! skivätuvať* niekoho, napomenúť na poriadok, čistotu.

kľochňiť, bez vkusu variť, tiež zaháľať: *Nakľochňila im toho ako prascom.*

kľochňoš, zaháľač: *Čo kľochňí na jednom mięsťe, takí kľochňoš?*

kopčah, truhla, do ktorej sa vo mlyne nasýpa zrno na zomletie.

kotľjak, kotľoš, nenásytník.

krakuvať, ťahať pri česaní za vlasy.

krkan, krk (drsno).

krknuť (č. hlesnouti): *Aňi ňekrkňi, ľebo ešťe dostaňeš! Kebi ľen krkla, šag bi som jej dala aj vipiť. Aňi krk!* (plačúcemu decku).

kundrák, kanec.

kurastva, seknuté mlieko od priam otelenej kravy.

kurentuvať, hľadať strateného: *Darmo ho šaďe kurentuvaľi*

kvącnuť, odkvącnuť, padnúť, naliať: *Oslabnutá hlava mu odkvącla na pľece. Kvącou mu na ruku trochu horúcej kaše.*

kvącať, skrčený sedieť na pätách, aj sedieť napr. stále doma: *Furt kvącí doma.*

kvočať, to isté.

kvoknuť (*si*), sadnúť si „do drepu".

kvjarať, nemierne naklásť nevkusne: *Čo si mi tej kapusti toľko nakvjarala?*

lahodní, malý, nepatrný: *Daľi mu lahodní kúšťek chľeba. Ousa zme maľi toho roku veru lahodňe.*

lámaňica, kameňolom.

lašuvať, maškrtiť, sliediť za jedlom: *Ždi lašuje f komore.*

latovec, klinec asi 3-cólový.

ľekvár, (tiež nádavka) pomalý, nesúci človek.

ľepäzdrina, ledačo látka na šaty a pod.: *To je ľen taká ľepäzdrina, hňeť sa to rostrhá.*

ľibačka: Trasję sa aňi ľibačka.

ľjachať si, dožičiť si. *Ona si takto ľjacha.*

ľibeť, sotva sa držať, byť na spadnutí: *Veť to tam už ľen tak ľibí.*

ľjepäť sa na ľjepäčku, liepať sa na vysoký predmet.

lofňiť, lofnuť si, sedieť, sadnúť si (drsne povedané): *Lofňi si už raz voľaďe!*

lofňať, sedieť (drsný výraz, trošku žartovný: *Furd lofňa doma.*

lomina, lominák, dlhaňa, dlháň.

ľapna, ľapnák, chvastoš, tlčhuba.

lomotiť, dlho byť hore, večer neísť spať: *Čera večer zme dlho lomotiľi.*

lontruvať, nivočiť, napr. stromy ráňaním ovocia: *Té sľúki sa uš celé oblontruvaňé.*

loptoš, figliar: *Čo fígeľ to groš, vję každí loptoš.*

loziť, stále chodiť, sliediť za niečím; *obloziť*, posbierať: *Jednostajňe lozí na hríbi. Tu ňiž ňenájdeme, už e šetko oblozenuo.*

makrta, odporný, nafúkaný človek: *Čo sa to ľen nafukuje, taká makrta makrtovská?!*

mjerka, bruchatá sklenička na „páľenuo" a pod.

mitúška, nepríjemnosť, nedorozumenie: *Taká pľjaga, ždi robí šeľjake mitúški.*

moľestuvať (z lat.), unúvať, obťažovať.

morduvať sa, trápiť sa, namáhať sa: *Morduvaľi sa s klátom ako koňe; zamorduvať*, zabiť.

moták, dutý drevený valec, na ktorý sa vo mlyne nakrúca hodváb.

mrkoťiť sa, hniezdiť sa: *Dieťa sa v hajke mrkoťí.*

mrkvoťik, malý vrkôčik ako chvostík.

mrľe, mrzutosť od dlhej chvíle, netrpezlivosť: *Mrľe ho jeďia.*

mudrlant, mudrák.

mumák (nádavka), človek, ktorý nevie skoro nič povedať.

naberáki, plechové nádobky vo mlyne, pripevnené na remeni, ktorými sa vynáša zrno z kobčaha do valcov.

naberať niekoho, naťahovať, prekárať.

nadefať sa, najesť sa nemierne.

nadľievať sa, nemierne jesť: *Nadľieva sa aňi kačica.*

nadžúgať, nazerať: *Zaz nadžúga do dverí.*

nafakľiť sa, poriadne sa najesť.

nakidať, nadať, tiež naváľať jedenia: *Nakidala mlacom aňi sviňi do válova.*

našmátrať, potme nahmatať.

našušoriť, naložiť napr. slamy, ďateliny tak, aby sa videlo, že je toho mnoho.

návaľini, z brvien a dosák shlobená plošina, na ktorú sa navaľujú kláty, pripravené na pílenie.

ňekaľabní, *ňekaľabňík*, neobratný človek, špatného vonkajšku.

ňekiepa, *ňekiepňik*, nečistotný človek: *Ešte mu aj sopeľ visí, takej ňekiepe.*

ňekťúda, nečistotný človek.

ňetrební, neohrabaný.

obahriť niekoho, priniesť o niečo, oklamať, nakrátko odbaviť: *Ale ho poriadňe obahriľi, ňiž mu ňeostalo.*

obľiaknuť sa na niekoho, grobiansky okríknuť.

ocecať sa, opiť sa do nemoty.

odľevák, leňoch (čes. ulejvák): *Takí odľevák, aňi krížom slami ňeprelóží!*

ochľama, huncútsky človek (žartovná nádavka): *Ale uďi, ti ochľama!*

omínať, tlačiť (o topánkach, obuvi).

otfrnaďiť, naľahko odbaviť: *Ten ho tag otfrnaďiľi, skoro ňiž mu ňedaľi.*

otkorok, zvyšok z kláta, popíleného na dosky.

págeľ, *págľe*, na motúzok nastoknuté prsteňovité pečivká, ktoré sa kupujú deťom na púťach a jarmokoch: *Skrúťiť sa do págľa.*

pahltní, *pahltňík*, pažravý, lakotný.

pantať sa, motať sa: *Štránok sa mu zapantaŭ o nohi. Ňepanci sa pod nohi!*

paťidlo (nádavka), neohrabaný človek: *To je takŭo paťidlo, šetko jej padá z ruki!*

penka, tenší krátky klátik, na ktorom sa rúbe drevo.

pľešťiak, margaréta, astra (botan.).

podima, predná časť konského voza, na ktorú sa (pod oplen) pripevní rázvora.

pŭolka, pásikovaná farbistá plachtica, ktorou si privinie matka k sebe dieťa, keď s ním niekde ide.

poplamenok, osúch.

popuk, smiech do rozpučenia: *Bolo im do popuku, čo ten vistrájaŭ.*

práška, prasnica.

priepäž, nad lonom rozostretá zástera alebo plachta, naplnená napr. zbožím: *Doňiesla za priepäž kukuričních šmúťoŭ.*

pšocha, opovržlivé nazvanie dievčaťa veľmi chudobného: *Takí ťuťmák, vezňe si takú pšochu!*

pučiaŭka, kašovité prievidzské jedlo z bôbu alebo fazule, cibule a masťi: *Zaľi si zo sebou do ťepľic za hrňiec pučiaŭki.*

rapčať, uháňať na motorke.

rehúňať sa, odporne sa smiať: *Rehúňa sa aňi čert.*

reštuvaňia, vôdor (v humne).

ridať (sa), *viridať (sa)*, *zridať (sa)* neohrabane sa hýbať, vypadnúť, spadnúť: *Zridaŭ sa s posteľe aňi vrece zemákoŭ. Viridaŭ sa z voza.*

rontľuvať, barbarsky ráňať: *Voľáki lapaji nám rontľuju hruški.*
rozľajdaní, zanedbane, neporiadne, neúhľadne oblečený: *Čo choďíš taki rozľajdaní?*
šajtár, mlynská drevená dieža na zbožie a múku, s jednou rúčkou.
šikovňíčka, dodavateľka slúžok.
šišmať sa, dlho a nešikovne sa chystať: *Čo sa uš toľko šišmeš?*
šivačka, ihla.
škuľiba, škuľavá osoba.
šoriť sa, pochabieť sa: *Ľen sa už ňezošor od radosťi!*
štuočik, dlhá truhla s priečinkami na chlieb, vajcia, strovu a pod.
šuštvini, hoblovačky.
tickať, babravo si brať z jedla: *Veľ si vezňi poriadňe a ňetickaj!*
ticnuť sa niečoho, niekoho, dotknúť sa trošičku: *Ľen sa ho ticňi, hňeť padňe.*
tíriť, hýbať, rušiť: *Ľen rajtop* (kvetník) *trochu potírou, už aj padou na zem. Ňetír ich čiľ, keď robja!*
ťupa, ťupák, neohrabaná sprostá ženská, mužský.
ťuťa (nádavka), sprostaňa.
ťuťmák, sprostáčik, človek slabšieho rozumu.
ukorní, priečny, robiaci na protiveň.
uticuvať, poukazovať stále [jemnejšie] na nejakú chybu, nemilý fakt: *Jednostajňe uticuvala na to, že štrúďľa ňeňi dos' slatká.*
uťuťkať, zafúľať, zabrýzgať (o dieťati): *Choďí uťuťkanuo ako psíča.*
váľaňička, obrúsok do ošitky pod cesto na chlieb.
varjak (nádavka), odporný chlap, ktorý sa pritom ešte aj rád povaľuje: *Ňiž ňerobí, taki varjak.*
vavák, hlúpy človek slabej výrečnosti: *Taki vavák, aňi povipráv'ať sa ňevje.*
vichir, nápadnosťou, nádherou vzbudená pozornosť sveta: *Obljeka djouku na vichir.*
záložka, záložki, bočné dosky na voze, ktoré sa dajú zdvihnúť, aby sa náklad (napr. piesku) vysypal.
záložkovi voz.
zinguvať, veľmi ľútostivo plakať.
zizať, otvárať pysk od smädu: *Husi zizaju ot smädu.*
zvjechať sa, ťažko sa zdvihnúť, vstať: *Ľedvá sa zvjechau s posťeľe, taki bou slabí.*
žufaňa, veľká drevená varecha s dierkami, ktorou sa z hrnca vyberajú vyvarené halušky.
žufka, mliečna polievka s vajcom, seknutým na tvrdo.
žundrať, reptať, hundrať.
žurka, olejová lampička, ktorá svieti v noci pri malých deťoch.
žvjachať, žmýkať, veľmi krčiť: *Nové šati a má ih uš celé dožvjachané!*

ROZLIČNOSTI.

bažina = *barina*. — Nakoľko sa jazykový cit našej mládeže neutváral pri termínoch podľa materinskej reči slovenskej, najlepšie ukazuje slovo *bažina*, ktoré je jej bližšie ako domáce *barina*. Nedávno na stenových Ľudových novinách sme čítali o vysušovaní „bažín" (II, čís. 29). V tých novinách nepoznajú slovenské *barina*, ktoré je v ľudovej reči, v literatúre: Nevideli sme tejto *bariny*, hnojovky (Kuk. XVI, 116). Je aj priezvisko *Barina* v Kalinčiakovej Reštavrácii. Jej základ *bara* je známy v srbskom jazyku. Ak už „bažina" za domáce *barina*, tak potom prichodí aj *„žebro"* za *rebro*. Tu

je tá istá hláskoslovná zmena, ktorá sa prejavuje len v češtine. V reči treba rešpektovať systémy — zákony, lebo ináč naša reč by bola rozviazaný snop (Jozef Škultéty).

stenový či nástenný? — Úrad propagandy v Bratislave vydáva Ľudové noviny, ktoré sa vyvesujú, prípadne lepia na stenu. Najprv sa nazývaly „nástennými", potom *stenovými* a teraz zas (od č. 30) sú „nástenné". Teda javí sa tu kolísanie, v ktorom dostal prevahu tvar „nástenný". Natoľko sa vžil u mladšej generácie, že vôbec necíti jeho neslovenský pôvod. Prídavné meno „nástenný" dostalo sa k nám ako slovo kultúrne, učené v maliarskom termíne: *nástenná maľba.* Ďalej podľa češtiny začali sme mať aj „nástenné" tabule, no aj „nástenné" hodiny, hoci v ľudovej reči sú iba stenové hodiny; doklad pre ne aj u Tajovského (IX, 132) a u neho možno nájsť aj *stenové* tabule (II², 117). A veru od *stenových* tabúľ nie je významove ďaleko k *stenovým* novinám, najmä ak si uvedomíme, že v češtine adjektívum k podstatnému menu *stěna* je len *nástěnný,* napríklad: *nástěnné* hodiny, naproti tomu v slovenčine je zas len adj. *stenový: stenové* hodiny. Takto sme s celým problémom týchto dvojíc na čistom. — V slovenčine nie je potrebné adj. „nástenný" ani v terminologii; aj tu vystačíme s domácim tvarom adj. *stenový,* napr. *stenová maľba* (porov. SR VIII, 96). Vonkoncom niet v nej systém tvoriť prídavné mená s predponou *ná-* (z predložky *na* + *lokál)* a podobne niet ho ani v slovinskom jazyku; tam tiež prídavné meno od *stena* sa tvorí pripojením koncovky, ale *-ský: stenska* ura (hodiny) (Slovensko-nemški slovar, Wolf-Pleteršnik, Ljubljana 1895). Treba si tu uvedomiť, že všetky prídavné mená s predponou *ná* + *podstatné meno* + *ný* sú prevzaté z češtiny (porov. SR IX, 30). Nie sme, ani nemôžeme byť proti prejímaniu slov, ale len potiaľ, pokiaľ sú naozaj potrebné a adj. „nástenný" nie je také. Azda po tomto ľahšie bude utvoriť si jazykový cit pre adj. *stenový,* ak nám pôjde o to, aby sme domáce slovo *stenový* zachovali a tiež rešpektovali systém tvorenia prídavných mien v slovenčine. Systém slovenčiny nech je naším rozkazom aj v tomto prípade.

snímok a snímka. — Redakcie SR sa spytujú, ktorý z tvarov *snímok* a *snímka* je správnejší. Pri rozhodovaní takýchto vecí treba opatrnosti. Systém jazyka v takom prípade je najistejšou smernicou — metódou. Podľa neho nám vychodí, že správnejšia je forma *snímka.* Má ju aj Kukučín: Gypsová *snímka,* čo mu urobili z tvári (IX, 327). — Obidve formy sú deverbatíva podstatného mena; sú to odvodené podstatné mená od toho istého slovesa *snímať* ‚brať dolu' a majú aj jeden význam, lenže pri každom je iná prípona. Tvar *snímok* so svojou príponou *-ok* (z českej *-ek*) má svoju domovinu v češtine a ztade sa dostal do slovenčiny ako termín, teda ako kultúrne slovo, naproti tomu *snímka* s príponou *-ka* je forma čisto slovenského pôvodu, domáceho. Azda zato vidí sa niektorým pri nej význam tohto deverbatíva zrejmejší ako pri forme na *-ok,* že v slovenčine sa tvoria vo väčšej miere deverbatíva na *-ka. Snímka* je

vlastne to, čo sa s n í m a, ako je zas *kolíska* (od *kolísať*), čo sa k o l í š e alebo čo je na k o l í s a n i e, vec, ktorá sa dá k o l í s a ť, podobne *kotúľka,* čo sa k o t ú ľ a, čo je na k o t ú ľ a n i e atď. V prípade dvojice tvarov deverbatív *snímok* — *snímka* ide teraz o taký istý proces, ako v prvých časoch prevratu pri tvaroch *požiadavok* — *požiadavka,* v ktorom zvíťazila forma *požiadavka.* Proti systému slovenského jazyka ako takému nie je ani tvar *snímka,* najmä keď si pri tvare *snímok* uvedomujeme, že ide o slovo, ktoré sa k nám dostalo z češtiny. Bližšia košeľa ako kabát.

ožeh, ohreblo, pekárska lopata. — Pravidlá slk. pravopisu na str. 300 vysvetľuje pochop *ožeh* ako *ohreblo* alebo ako *pekársku lopatu.* Tieto uvedené slová nie sú synonymá, ale každý je osobitným pochopom. Naše gazdiné (napr. v Honte), keď pečú chlieb, prichystajú si okrem iného *ohreblo,* ktorým shrabú uhlie ku dvierkam pece; prichystajú si navlhčený *ožeh,* ktorým odstránia z pece popol a naposledy *pekárskou lopatou* sádžu chlieb. — Rozlišujme preto *ožeh* od *ohrebla* a *pekárskej lopaty!* *sm.*

Piargan? — Od niektorých topografických názvov ťažko tvoriť vlastné podstatné meno, onačujúce obyvateľa dotyčnej obce, ak ho nepoznáme od samých obyvateľov. J. E. Bor (v knihe Vojtech Tuka, 42) obyvateľov Piargu pri Banskej Štiavnici nazval „Piarganmi" (v tvare: Piarganov). Sami obyvatelia obce nazývajú sa *Piardžanmi* a tak ich volajú aj obyvatelia susedných obcí. Píšme teda podľa nich: *Piardžan.* — Poznámka k hláskoslovnej zmene *g* > *dž*: Hláskovú zmenu *g* > *dž* možno pozorovať i v slovách v tomto kraji užívaných: *fungať* — *fundžať, štrang* (povraz) — *štrandžok, firhang* (záclona) — *firhandžok.* *sm.*

múka na chlieb a chlebová múka. — Múka sa prideľuje na odbernú knižku, v ktorej je rubrika: M ú k a n a c h l i e b. Tu ide vlastne o hospodársky-gazdovský termín, ktorý ako každý má byť presný a výstižný. Výraz *múka na chlieb* nie je taký, lebo tu môže ísť aj o múku už oddelenú na chlieb, z ktorej budeme piecť chlieb — jeden chlieb. Ak ide o všeobecný pochop, vtedy sa užíva v ľudovej reči výraz *chlebová múka,* to jest múka, ktorá slúži na pečenie chleba. Tu sa vlastne vystihuje jej všeobecný cieľ, ktorý v systéme jazyka vyjadrujeme prídavným menom s príponou *-ový* k podstatnému menu: *chlieb* + *ový* > *chlebový,* teda *chlebová múka.* Podobne hovoríme, ak ide o všeobecnosť: *omšové víno,* a nie *víno na omšu* (to by znamenalo na jednu omšu), *stolové víno,* a nie *víno na stôl* (to by bolo už určené na stôl); *zbožová kosa* (Kuk. VII[1], 115) je vlastne *kosa na zbožie, zbožová plachta* (Bánovce) — *plachta na zbožie, svážkový voz* (Bánovce) — *na svážku* (zbožia), *bálové šaty* — *šaty na bál, olejová lampa* atď. Pri výraze *šaty na bál* osobitne sa vyzdvihuje cieľ šiat (jednotlivosť), napr.: *ušila som si šaty na bál* (úzus), lež: *tá má pekné bálové šaty.* Je tu jemný významový rozdiel, ktorý zaiste dá sa vycítiť. Tak je tomu aj pri výraze *chlebová múka,* kde sa prídavným menom *chlebový* vystihuje všeobecný pochop múky

ako tiež to, že je *na chlieb*. Najlepšie na to, že výraz *múka na chlieb* nie je všeobecný pochop a nie dosť výstižný na termín, ukazuje veta: Tu je ešte v tej múčnici *na tri kilá* „múky na chlieb". — Systém reči vyžaduje termín *chlebová múka*. Takto aj v obchodnej praktickej reči.

mlecie povolenie = *povolenie na mletie*. — Výraz *chlebová múka* oproti výrazu *múka na chlieb* pokladáme za súci termín s každej stránky. Výraz *múka na chlieb* je aj podľa významu skorej opisný, akým obyčajne v terminologii vyhýbame, pravda, nakoľko to ide. Opisným ho vlastne robí predložka *na*, ktorú systém jazyka odstránil tým spôsobom, že väzbu predložky *na* s akuzatívom podstatného mena, vyjadrujúcu cieľ, účel, nahradil prídavným menom, tvoreným od onoho podstatného mena príponou *-ový*: *múka na chlieb* = *chlebová múka*. Tu poznať, že prídavné mená na *-ový* neznačia len vlastnosť, ktorá pochodí od látky (napr. *papierový* — *z papiera*), lež aj cieľ, účel, to jest na čo voľačo slúži. Tak sa vidí, že od podstatných mien v danom postavení ide vyjadriť cieľ, účel týmto spôsobom všeobecne, no nie tak pri slovesách v tom istom postavení s predložkou *na*. Aj pri nich jazyk odstraňuje *na* vo výraze: predložka *na*+*podstatné meno slovesné* tak isto prídavným menom, pravda, odvodeným od slovesa príslušnou príponou, ako napríklad: *trváce jablká* na „jablká na trvanie", *jedáca lyžica* — „lyžica na jedenie", *šijáca mašina* (dial., Bánovce) — „mašina na šitie" ap. lenže nie pri všetkých, zväčša len od slovies V. a VI. triedy. Takýto je systém v nárečiach (porov. Koperdan, SR IX, 61). Pri tých slovesách, od ktorých sa v nárečiach netvorí toto deverbatívum na *-áci* alebo už *-ci*, vyjadrujúce cieľ, účel, treba ostať pri podstatnom mene slovesnom, ktoré vo funkcii akuzatívu s predložkou *na* vyjadruje cieľ, účel (porov. lat. *ad laudandum*), napr. *mydlo na holenie, veci na holenie* (nijaké „holicí" alebo *holiace*) a tak aj *povolenie na mletie*. Tvar deverbatíva prídavného mena *mlecí* je v slovenčine celkom umelý a zato lepšie zodpovie opisný tvar: *povolenie na mletie*. Aj v češtine mu vyhýbajú, aspoň tak možno súdiť zo Slovníka jazyka českého (Váša a Trávníček Brno 1937), kde pri jeho hesle odkazuje na heslo *mletí*. Ak francúzština, taká vypestovaná reč, neodstraňuje takéto výrazy, vyjadrujúce cieľ, účel podobne *predložkou à* + *infinitív* umelými fabrikátmi — napríklad: *cire à cacheter*, čo my vyjadríme prídavným menom: *pečatný* (*à cacheter*) *vosk* —, tým menej nech sa nerobia v slovenčine daromné fabrikáty, násilenstvá na jazyku, lebo do úzu sa ťažko dostanú, i keby boly tvorené podľa systému niektorých slovies, vlastne typov (V. a VI. trieda). Obstojí za termín iba výraz *povolenie na mletie*.

Priezviská na -čák. — V Sborníku Spolku profesorov Slovákov (roč. XXI, č. 2.) uverejňuje článok Georgína Majerčáková, ktorej priezvisko so západoslovenskou formou *Majerčáková* v Obsahu Sborníka je prepísané do stredoslovenskej formy *Majerčiaková*. Toto prezradzuje alebo neistotu v písaní priezvisk s inou ako stredoslo-

venskou formou, alebo horlivé úsilie prepisovať všetky priezviská do spisovných foriem, teda ich azda „poslovenčovať", ako boly tiež v nedávnej akcii poslovenčovaní priezvisk úrady žiadaly „poslovenčenie" priezviska *Sedláček*. Priezviská so západoslovenskou formou sú slovenské, teda už ich netreba „poslovenčovať" — prepisovať do spisovnej reči a ani nie je jej na škodu, aby nemohly ostať v pôvodných tvaroch. Ani nemecký minister D o r p m ü l l e r nedal si prepísať svoje priezvisko do spisovnej nemčiny. Meno *Goethe* sa neprepisuje, ale sa zachováva starý pravopis. Pri priezviskách sa uplatňuje istá konzervatívnosť. Niekedy priveľká horlivosť alebo úzkostlivosť nie sú zdravé zjavy v živote národa. Alebo stala sa tu len mýlka? — V tejto veci treba sa pridržať toho stanoviska, že slovenské priezviská treba písať slovenským pravopisom, a ináč ponechať im ich nárečovú formu; na ujmu to spisovnej reči nie je. O písaní dlhých samohlások po mäkkých spoluhláskach v spisovnej reči ako tiež v priezviskách zmieňuje sa už SR, v článku od Baráta (VIII, 305).

Ucti si prácu roľníkovu a Ucti si prácu roľníka. — Úrad propagandy vydal plakáty, ktoré majú príkaz v znamení dnešného času: Ucti si *prácu roľníkovu* — nedovoľ... Človek, ktorý sa neučil slovenskú gramatiku, sotva by tak napísal, no povedať iste by tak nepovedal, lež: Ucti si *prácu roľníka.* Obidva tvary: *práca roľníkova* a *práca roľníka* dobre obstoja, lenže je medzi nimi sémantický — významový rozdiel, ktorý sa dá vycítiť, keď si dobre uvedomíme, že vo výraze: *práca roľníka* podstatné meno *roľníka* neznamená iba *jedného roľníka,* ale všetkých roľníkov, v našom prípade, pravda, slovenských, teda *roľník* má tu význam kolektívny — je kolektívum a v tomto prípade nebýva prídavné meno privlastňovacie, ale len holý genitív privlastňovací (*genitivus possessionis*). Také príklady nájsť v ľudovej reči: *To je povinnosť rodiča* (= nie je jedného), *aby sa o svoje dieťa staral* (Bánovce, úzus). Pravda, ak neide o kolektívum, vtedy zas patrí prisvojovať prídavným menom prisvojovacím. *Bratova* (len jedného) *dcéra sa vydáva* (úzus). Tu ide o jednu a *hlavne* o určitú, *známu* osobu, zato príde prídavné meno prisvojovacie. No nepatrí tam, kde ide o kolektívum, teda nie o jednu, známu osobu. Zato neprirodzene zneje, pokiaľ sme si, pravda, už svoj jazykový cit neupravili aj na takéto chyby, napríklad veta: Vonkajšiu tvár *kresťanovej* nedele poznáme všetci (Maroš Madačov, Rok v slovenskom raji, 177); tam sa zjavne pýta: Vonkajšiu tvár nedele *kresťana*... I na spomínanom plakáte naisto malo byť: Ucti si prácu *roľníka,* lebo zrejme ide o kolektívum.

avšak a *však.* — Spojke *avšak* v slovenčine vyhýbame, lebo nie je slovenská (ústne podľa J. Škultétyho) a miesto nej kladieme *ale, no, lež,* prípadne aj *však,* lenže nie na začiatku vety. Chybné je nahradzovať *avšak* spojkou *však* na začiatku vety, kde má *však* vždy význam *veď: Však* nám to len pôjde (úzus), *Však* ja mu vyčítam lekciu (úzus). Zato aj smysel vety, kde stojí *však* na začiatku vety, vo funkcii českej spojky *avšak,* je trocha pomýlený, napr.:

Však ktoré to miesto bolo východiskom Metodovho veľkomoravského pôsobenia a ktoré jeho smrti, sa dosiaľ nezistilo (Kultúra XIII, čís. 10—11, str. 449); podobne aj na str. 456. Na to upozorňujeme redakciu.

ovšem = *pravda, pravdaže.* — Príslovka *ovšem* dostala sa k nám z češtiny a v slovenčine užíva sa za ňu *pravda,* pri väčšom dôraze *pravdaže.* Ani tvarom nezodpovedá slovenčine, lebo za *ovšem* mali by sme mať nejaké „ovšetkom". Upravme si svoj jazykový cit pre slovenské adverbium *pravda, pravdaže.* Tak tiež vo vete: To ovšem predpokladá znalosť ľudí, znalosť nálady ľudu (Kultúra XIII, 453) má byť: To, pravda, predpokladá...

objaviť sa a *zjaviť sa.* — Medzi obidvoma slovesami sa robí významove podstatný rozdiel. Sloveso *objaviť (sa)* je asi knižného pôvodu a znamená voľačo vynájsť, čo ešte nebolo známe, napr.: K. *objavil* Ameriku, naproti tomu sloveso *zjaviť* (*sa*) znamená toľko, že nejaká známa vyšla *na javo,* ukázala sa *na javo,* teda *sa zjavila.* Ešte zjavnejšie rozdielny význam možno vycítiť pri porovnaní: *zjavenie* Ducha svätého, *zjav, zjavný* a *objav.* Podľa tohto nie sloveso *objaviť sa,* lež *zjaviť sa* patrí do tejto vety: Zdravotná biblia je u nás „novum" — aspoň podobným spôsobom písaná lekárska kniha sa v našej literatúre neobjavila (Kultúra XIII, 458).

v Pohroní = *na Pohroní.* — Ťažko uhádnuť, kde klásť za všeobecnejšiu predložku *v, vo* predložku *na* v lokáli mien miest, dedín, ak nepoznáme úzus toho kraja, lebo niet na to presnejšieho pravidla. No pri podstatnom mene *Pohronie,* ktoré predstavuje širší priestor, to jest celé okolie rieky *Hron,* je predložka *na* už azda zrejmejšia, ak máme na mysli tento širší priestor čo do priestranstva, ktorému, keďže tu ide vlastne o povrch, zodpovie predložka *na.* Taký je úzus toho kraja. Tak isto aj pri odvodenom podstatnom mene *Považie* od rieky *Váh: na Považí.*

účetný a *účtovný.* — Koreňom pri obidvoch tvaroch, *účetný* i *účtovný,* je prevzaté kultúrne slovo *účet.* So stránky jazykovej obidva tvary sú prídavné mená: *účetný* je odvodené od *účet* príponou *-ný* (*účet+ný*) a týka sa svojím významom len *účtu: účetná* kniha; forma prídavného mena *účtovný* je v slovenčine odvodená od slovesa *účtovať* (*účtovný,* ako je *vandrovný* od *vandrovať, bojovný* — *bojovať* atď.) a od nej ďalšou koncovkou vznikne podstatné meno *účtovník,* z čoho prakticky ide vyvodiť, že prídavné meno *účetný* nemôže nahradiť pridavné meno *účtovný,* lebo podľa pôvodu *účtovný* je ten, kto (rád) ú č t u j e, ako zas *vandrovný* = kto (rád) v a n d r u j e, *bojovný* = kto (rád) b o j u j e ap. Ak ide o človeka, ktorý ú č t u j e, má na starosti v y h o t o v o v a ť ú č t y, tak sa na toho hodí zaiste lepšie tvar *účtovný,* za termín ešte lepšie *účtovník,* ku ktorému je aj ženská forma *účtovníčka* a prídavné meno *účtovnícky.* Príklady zo spisby: A dlžobu prepísal som na drobných dlžníkov, ako to už *účtovníci* rozumejú (Taj. IV², 8), poberala sa k môjmu *účtovníckemu* stolíku (5). — Prídavné meno *účtovný* na rozdiel od

činiteľského podstatného mena *účtovník* v slovenčine skorej označuje vlastnosť osoby alebo veci, ako vycítiť ten istý rozdiel vo význame aj medzi adj. *bojovný* a subst. *bojovník, vandrovný* (duch) — *vandrovník* atď. Celkom zodpovedný význam prídavného mena *účtovný* nájsť u Bodického: Krajné ..... poslalo seniorátu svojich 4000 korún, za čo som ich pochválil, keď som prišiel na Tri krále (1921) do *účtovného* konventu (Rozpomienky a pamäti 345). Výraz *účtovný* konvent znamená taký konvent, ktorý ú č t u j e, teda ktorý má čo do činenia s ú č t o v a n í m.

LISTÁREŇ.

Priezvisko Rákóczy. — Maďarské priezvisko *Rákóczy* je slovanského, presnejšie slovenského pôvodu a je od známeho slovenského priezviska *Rakovský*, pri ktorom celá koncovka *-ovský* sa v maďarčine odráža ako *-óczy*. Podobne aj v maďarskom priezvisku *Sokolóczy* od *Sokolovský*, pôvodom obyvateľ dediny *Sokolovce*. *Látkóczy* — obyvateľ majera Látkovce (v uhrovskom chotári), ďalej *Bánóczy* od *Bánovský*, *Zorkóczy* od *Zorkovský*, *Mosóczy* od *Mošovský* atď. Porov. maď. *rák* so slovenským *rak*.

DOTAZNÍK.

V úvode tohto ročníka spomíname, že chceme študovať a ustaľovať praktickú slovenčinu podľa jej vlastných systémov — zákonov a k tomu potrebujeme presne zistený rečový materiál nielen čo do foriem, ale aj čo do miesta (lokalizácia), aby sme sa vedeli odvolávať na ten-onen kraj, t. j. nárečie, v ktorom sa nami študovaný tvar alebo väzba nachádza. Pravda, najspoľahlivejší materiál je najmenej dotknutý vplyvom spisovnej reči a taký je najmä u staršieho pokolenia.

Pre začiatok nášho výskumu, prosíme Vás, soberte si za úlohu presne zistiť, prípadne si uvedomiť, či sú známe vo Vašom rodnom nárečí, prípadne v inom, tieto tvary a slová alebo iné im príbuzné, blízke:

1. *vojánsky* či *vojanský, vojan, vojana* (žena)?
2. *pút* (ten *pút*) a či *odpust*?
3. *zbožie, zbožný* (od *zbožie*), prípadne *zbožový* (*od zbožie*), *zbožiny*?
4. *Ondrej* či *Andrej* a k nim ich ľudové formy (napr. *Ondro, Ondrino, Ondriš*), ďalej priezviská od nich utvorené (*Ondrejka, Ondrejkovič* ap.)?

Odpovede posielajte na redakciu Slovenskej reči s príslušným číslom podľa návodu v úvodnom článku (str. 3), aby Vaša odpoveď bola oslobodená od poštovného. Tvary a slová napíšte v *celej vete*, tak je to najpresnejšie.

Oprava. — V predchádzajúcom čísle (IX, č. 1) vznikla chyba zamenením riadka. Na str. 6 miesto 8. riadka: Dnes už stavba nášho spisovného jazyka je v podstate hotová. má byť: viedol by pridaleko. Nebezpečne narúšal by celú stavbu nášho spisov-.

Rediguje ANTON JÁNOŠÍK s JOZEFOM ŠKULTÉTYM.

Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.

Tlačí Nová kníhtlačiareň v Turčianskom Sv. Martine.

Jozef Vavro: Nárečové slová a výrazy. Prievidza. (Dokončenie.) 88

Rozličnosti

bažina = barina 90. — stenový či nástenný? 91. — snímok a snímka 91. — ožeh, ohreblo, pekárska lopata 92. — Piargan? 92. — múka na chlieb a chlebová múka 92. — mlecie povolenie = povolenie na mletie 93. — Priezviská na *-čák* 93. — Ucti si prácu roľníkovu a Ucti si prácu roľníka 94. — avšak a však 94. — ovšem = pravda, pravdaže 95. — objaviť sa a zjaviť sa 95. — v Pohroní = na Pohroní 95. — účetný a účtovný 95.

Listáreň

Priezvisko Rákóczy 96
Dotazník 96